

Inga Arlauskaitė

Sovietinės Lietuvos valdžios ir okupacinės kariuomenės santykiai 1963–1986 m.

Pagrindinis darbo tikslas – visapusiškai ir kompleksiškai, remiantis dokumentine medžiaga ir jau atliktais tyrimais, ištirti bei įvertinti Pabaltijo karinės apygardos ir sovietinės Lietuvos santykių raidą. Straipsnyje aptariami karinės žemėvaldos įtvirtinimo bendriausi bruožai, pabrėžiant karinės gamtonaudos tendencijas; analizuojamos sovietinės kariuomenės kariškių socialinių poreikių tenkinimo problemos ir vietos valdžios reakcija į didėjančių poreikių patenkinimo būtinybę; atskleidžiamas vietinių sovietinės Lietuvos išteklių naudojimas kariniams poreikiams patenkinti naudojantis Lietuvos keliais, transportu ir pasitelkiant gyventojus.

ĮVADAS

1993 m. rugpjūčio 31 d. paskutinis Rusijos karinis ešelonas su 7-osios oro desanto divizijos 108-ojo pulko kariais ir technika kirto Lietuvos–Baltarusijos sieną ties Kenos stotimi. Taip baigėsi daugiau nei 50 metų trukusi karinė Lietuvos okupacija. Sovietinė kariuomenė, dislokuota Lietuvos teritorijoje, visą laikotarpį naudojosi visomis įmanomomis privilegijomis, karinių poreikių tenkinimui buvo naudojami okupuotos Lietuvos ištekliai, tarnybai į svetimos šalies kariuomenę šaukiami Lietuvos vyrai. Turint galvoje visas šias ap-

linkybes, natūraliai kyla klausimas, kodėl sovietinė kariuomenė taip lengvai disponavo kitos valstybės ištekliais, kuo remiantis jai buvo suteikta ši teisė? Klausimas tampa dar sudėtingesnis dėl to, kad svetima kariuomenė į Baltijos šalis buvo įvesta ir ten įtvirtinta neteisėtai. Vienareikšmišką atsakymą galima gauti tik išanalizavus sovietinės kariuomenės statusą okupuotoje Lietuvoje, pažvelgus į okupacinę kariuomenę per teisinę prizmę.

Rusijos kariuomenės buvimas Lietuvoje nebuvo įteisintas nei teisės aktais, nei kitomis teisės šaltiniuose pripažįstamomis formomis. Sovietinės kariuomenės statusas pirmą kartą apibrėžtas tik 1992 m. rugsėjo 8 d. Rusijos ir Lietuvos pasirašytoje sutartyje dėl Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Lietuvos Respublikos; ten sovietinei kariuomenei priskiriamas okupacinės išvedamos kariuomenės statusas¹. Nors Rusija vengė pripažinti Lietuvos okupaciją ir sovietinės kariuomenės kaip okupacinės statusą, pagal bendrąsias tarptautinės teisės normas okupacijos faktas ir iš to išplaukiantys padariniai yra nenuginčijami. Teisiškai kvalifikuojant sovietinę agresiją ir okupaciją, remiamasi vienu svarbiausių teisės principų *ex injuria ius non oritur* (iš neteisėtumo negimsta teisė). Taikant šį principą, teisingas teiginys, kad aneksija Sovietų Sąjungai nesuteikė teisių į Lietuvos teritoriją, nes buvo neteisėto jėgos

panaudojimo rezultatas ir negali būti teisiniu teritorijos įgijimo pagrindu². Tai rodo, kad teisiškai, t. y. remiantis tarptautinėmis normomis ir bendraisiais teisės principais, visi Sovietų Sąjungos veiksmai Lietuvos teritorijoje, įskaitant ir sovietinės kariuomenės dislokavimą bei aprūpinimą vietiniais ištekliais, buvo neteisėti.

Vadovaujantis principu *ex injuria ius non oritur*, valstybėms iškyla akivaizdi pareiga nepripažinti neteisėtų aktų³, šiuo atveju – nepripažinti ir Baltijos valstybių okupacijos. Analizuojant okupacijos klausimą iki Lietuvos nepriklausomybės atgavimo, identifikuojant ir klasifikuojant valstybes pagal poziciją Baltijos valstybių atžvilgiu, aiškėja, kad Vakarų valstybių (išskyrus JAV) konkrečių ir vienareikšmiškų aneksijos pripažinimo ar nepripažinimo išraiškos priemonių – politikų viešų pareiškimų, oficialių dokumentų – nebuvo daug, todėl sudėtinga įvertinti ilgalaikę politiką⁴. Nepaisant to, apskritai Lietuvos Respublikos aneksijos nepripažino daugelis valstybių, o tai – dar vienas veiksnys, patvirtinantis, kad sovietinė okupacija buvo neteisėta ir prieštaravo tarptautinėms normoms. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad pasitaiko atvejų, kai susiklosčius tam tikroms istorinėms aplinkybėms tarptautinės normos užleidžia vietą politinėms jėgoms. Todėl net esant akivaizdiems tarptautinės teisės principų pažeidimams, Lietuvoje daugiau nei pusę amžiaus nekontroliuojama viešpatavo svetima kariuomenė.

Svarbus faktas, kad 1991 m. liepos 29 d. sutarties tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos preambulėje Rusija pripažino 1940 m. SSRS įvykdytos aneksijos faktą ir SSRS pareigą pašalinti jos padarinius⁵. Nepaisant to, net nesant Rusijos pripažinimo fakto, remiantis tarptautinės teisės normomis, Rusijai būtų taikoma tam tikra atsakomybė. Kiekviena valstybė, vykdydama neteisėtą svetimos teritorijos kontrolę, yra atsakinga už toje teritori-

joje padarytus tarptautinius pažeidimus⁶. Taigi pagal teisės normas lyg ir numatoma atsakomybė, tačiau kyla kita problema – kokiai valstybei ją taikyti? Juk pasaulio valstybių bendrijoje Sovietų Sąjungą pakeitė nauja valstybė – Rusijos Federacija. 1991 m. Rusijos prezidentas Borisas Jelcinas JTO Generaliniam sekretoriui nusiuntė notą, kurioje pareiškė, kad Rusijos Federacija yra SSRS teisių tęsėja⁷. Taigi teisiškai Rusija perėmė ir atsakomybę už okupacijos padarytą žalą. Neteisėtai į Lietuvos teritoriją įvesta sovietinė kariuomenė, kuri buvo naudojama kaip įrankis palaikyti neteisėtą valdžią, taip pat padarė žalos (ypač ekologinės). Požeminių vandenių, teritorijų ir dirvų užteršimas karinių objektų teršalais, žemės naudmenų sunaikinimas, pajūrio militarizavimas ir miškams padaryta žala Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos ministerijos įvertinta 1,7823 mlrd. JAV dolerių⁸. Iš trijų Baltijos šalių tik Lietuva oficialiai pateikė Rusijai pretenzijas dėl okupacijos metu padarytos žalos atlyginimo. Teisinę formą pretenzijos įgavo Lietuvos Seimui 2000 m. birželio 13 d. priėmus įstatymą „Dėl SSRS okupacijos padarytos žalos atlyginimo“⁹. Sovietinės kariuomenės padarytos žalos nustatymo bei atlyginimo klausimas ir lemia temos aktualumą.

Sovietinės kariuomenės ir vietos valdžios santykiai yra menkai tyrinėti. Vakarų istoriografijoje autoriai, nagrinėdami Sovietų Sąjungos ir sovietinės armijos istoriją, pabrėžė armijos ir komunistų partijos santykius¹⁰. Jonathanas R. Adelmanas išanalizavo, kaip vidaus padėtis ir politikų kaita paveikė kariuomenės ir partijos santykių raidą. Autorius nemažai dėmesio skyrė Leonido Brežnevo epochai ir santykių su kariuomene pokyčiams. Priešingai negu buvo įprasta Nikitos Chruščiovo valdymo metu, L. Brežnevas siekė kiekvienai valstybės aparato institucijai suteikti galimybę teisėtai priimti sprendimus. Komunistų partija buvo suvienyta, valstybės ministerijos sėkmingai centralizuotos, o ginkluotosios

pajėgos atsisakė valdžios puolimo idėjos. Romanas Kolkowiczius ir Andrzejus Korbonskis bendrame veikle nagrinėjo karinių ir partinių institucijų santykius bei jų poveikį civiliams. Anot R. Kolkowicziaus, pokyčiai vienoje struktūroje neišvengiamai lemia atitinkamus pokyčius kitoje¹¹. Taigi Vakarų istoriografijos moksliniuose tyrimuose pirmenybė teikiama kariuomenės ir komunistų partijos santykių problematikai. Sovietinės kariuomenės ir vietos valdžios, kontroliuojamos iš Maskvos, santykiai nebuvo nagrinėjami. Be to, užsienio tyrinėtojų istoriniuose veikaluose apie Baltijos valstybes pateikiama labai neišsami informacija.

Lietuvos istoriografijoje taip pat nėra tema aktualios mokslinės sintezės, todėl reikėjo remtis daugelio lietuvių autorių darbais ir publikacijomis. Tyrime panaudota istoriografija pagal skirtingus turinio aspektus skirstytina į kelias grupes: 1) veikalai, kuriuose tiesiogiai nagrinėjami sovietinės kariuomenės ir vietos valdžios santykiai; 2) publikacijos, apimančios atskirus santykių aspektus, ir 3) istoriniai ir tarptautinės teisės tyrimai.

Sovietinės kariuomenės ir vietos valdžios santykius (tik kitu laikotarpiu) savo straipsnyje analizavo Raminta Kšanytė¹². Straipsnis svarbus siekiant nustatyti, ar karinių struktūrų ir sovietinės Lietuvos santykiai buvo nuoseklūs, kaip kito bendros tendencijos, ar atsirado naujų santykių objektų.

Konkrečiai teisinį okupuotos Lietuvos ir sovietinės kariuomenės statusą nagrinėjo daug Lietuvos teisininkų. Gana išsamiai Lietuvos okupacijos teisinius klausimus ir įvestos sovietinės kariuomenės neteisėtumą išanalizavo Dainius Žalimas. Remdamasis tarptautinės teisės normomis ir pagrindiniais principais, autorius savo veikle pateikė svarbiausius argumentus, kodėl sovietinė okupacija ir sovietinės kariuomenės įvedimas į Lietuvos teritoriją traktuojami kaip neteisėti¹³. Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių

klausimą tarptautinės teisės normų požiūriu ir Vakarų politinius veiksmus okupavus Baltijos valstybes apžvelgė Ramojus Kraujelis daktaro disertacijoje¹⁴. Estų mokslininkas Lauri Melksoo savo monografijoje pateikė išsamų sovietinės aneksijos ir Baltijos valstybių tarptautinio teisinio statuso tyrimą¹⁵. Baltijos šalių pripažinimas praėjus daugiau nei 50 metų po to, kai jų gyvavimas *de facto* buvo nutrauktas, tapo unikaliu tarptautinių santykių precedentu, savotišku „pasauliniu rekordu“¹⁶. Knygoje autorius nagrinėja, kokią vaidmenį okupuojant Baltijos šalis, o vėliau joms atgaunant nepriklausomybę atliko tarptautinė teisė. Taip pat mėginama nustatyti Baltijos valstybių statuso apibūdinimui tarptautinėje teisėje vartotų teisinių sąvokų adekvatumą. Lietuvos teisinio statuso tyrimams ši monografija taip pat reikšminga tuo, kad joje analizuojama ir Rusijos pozicija Baltijos valstybių okupacijos atžvilgiu prieš okupaciją ir valstybėms atgavus nepriklausomybę.

Ričardas Baubinas ir Julius Timinskas išanalizavo vieną sovietinės Lietuvos ir Pabaltijo karinės apygardos santykių aspektą – karinę gamtonaudą Lietuvoje¹⁷. Studijoje pateikta informacijos apie sovietinei kariuomenei skiriamus žemės sklypus, jų naudojimo politiką ir ekologinius padarinius, kuriuos sukėlė besaikė žemėnauda. Sovietinės kariuomenės dislokavimo Lietuvos teritorijoje problematiką apžvelgė buvęs Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojas ir Valstybinės derybų su Sovietų Sąjunga delegacijos narys Česlovas Stankevičius. Jis savo veikle nagrinėjo sovietinės kariuomenės įvedimo į Lietuvos teritoriją socialinius, ekologinius ir politinius padarinius¹⁸.

Šis tyrimas atliktas remiantis Lietuvos SSR Ministrų Tarybos dokumentų, saugomų Lietuvos valstybės centriname archyve (f. R-754, ap. 13)¹⁹, analize. Visi dokumentai surašyti rusų kalba, pažymėti grifu „slaptai“. Tyrimui panaudotą archyvinę medžiagą sudaro LSSR MT

susirašinėjimas su Pabaltijo karine apygarda, kariniais daliniais, ministerijomis žemės sklypų skyrimo specialiųjų objektų statybai klausimu, taip pat susirašinėjimas su SSRS ir LSSR įstaigomis mobilizacinio rezervo ir mobilizacinių pajėgumų sukūrimo bei plėtimo klausimu. Patalpų skyrimo kariškiams pagrindinės tendencijos užfiksuotos susirašinėjimo dėl miestų užstatymo, butų, komunalinio ūkio ir tarnybinių patalpų skyrimo dokumentuose. Informacijos apie žmonių išteklius, naudotus sovietinės kariuomenės poreikiams, suteikia susirašinėjimas su kariniais komisariatais bei karinėmis dalimis darbo jėgos SSRS liaudies ūkiui rezervavimo klausimais. Dokumentinė medžiaga geriausiai atskleidžia sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių dinamiką bei pagrindines tendencijas. Svarbu pažymėti, kad norint išskirti santykių raidos pokyčius ar naujų santykių objektų atsiradimą, būtina dokumentus nagrinėti nuosekliai, turint galvoje Sovietų Sąjungos ir sovietinės Lietuvos istorinių aplinkybių kontekstą.

Norint nustatyti tyrimo ribas, būtina detaliau apibrėžti sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių subjektus. Sąvoka „sovietinė Lietuvos valdžia“ apima Lietuvos teritorijoje veikusią partinę ir vykdomąją valdžią nuo aukščiausių institucijų iki miestų ir rajonų valdžios organų. „Pabaltijo karinė apygarda“ siaurąja prasme reiškia sovietinės kariuomenės instituciją, administruojančią trijų Baltijos respublikų karines struktūras. Plačiąja prasme Pabaltijo karinė apygarda įkūnija sovietinę okupacinę kariuomenę. Kadangi sovietinėje Lietuvoje po okupacijos veikė Sovietų Sąjungos įstatymai, kurie daugiausia ir lėmė vietos valdžios ir sovietinės kariuomenės santykių teisinį pagrindą, neišvengiamai į santykius kaip subjektai įtrauktos ir sąjunginės institucijos, tokios kaip SSRS ginkluotųjų pajėgų generalinis štabas ar SSRS gynybos ministerija.

Taigi straipsnyje atskleidžiamos pagrindinės tendencijos ir principai, kaip karinė organizacija veikė vietos valdžios sprendimus (ir priešingai) ir kaip sovietinė Lietuvos valdžia, naudodamasi jai suteikta kompetencija, bendradarbiavo su karinėmis struktūromis.

KARINĖS ŽEMĖVALDOS ĮVERTINIMAS

Žemės sklypų skyrimas ir balansavimas tarp SSRS ir LSSR interesų. Sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykiai daugiausia buvo susiję su kariuomenės poreikių tenkinimu. Kariniams poreikiams (žemės sklypai kariniams daliniams, socialinis kariškių aprūpinimas, jaunimo mobilizavimas ir rengimas karinei tarnybai ir t. t.) patenkinti buvo naudojami įvairių rūšių išteklių, bet pagrindinis valdžios ir kariuomenės santykių objektas buvo žemės sklypai. Sovietinė kariuomenė Lietuvoje 49 metus buvo užėmusi 68 tūkst. ha žemės, arba daugiau nei 1 proc. visos teritorijos²⁰. Žemės sklypų skyrimu specialiųjų objektų statybai rūpinosi ne tik sąjunginio ir respublikinio lygio aukščiausios valdžios organai, bet ir vietos valdžios organai – rajonų vykdomieji komitetai. Atsižvelgiant į karinio dalinio poreikius ir reikalavimus, žemės sklypų skyrimo klausimus tekdavo spręsti sovietinės Lietuvos vykdomosios valdžios institucijoms. Dažniausiai tai būdavo Žemės ūkio ministerija, Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija, Žemės ūkio produktų gamybos ir paruošų ministerija, Valstybinis statybos reikalų komitetas. Galutinį sprendimą priimdavo ir vykdymo tvarką nustatydavo LSSR Ministrų Taryba.

Vietos valdžios ir kariuomenės santykius veikė Sovietų Sąjungos komunistų partijos ir sovietinės kariuomenės santykiai. 1963–1986 m. jie daugiausia priklausė nuo tarptautinės padėties ir santykių komunistų partijos viršū-

nėje. N. Chruščiovo komplikuočių santykių su kariuomene laikotarpį pakeitė L. Brežnevo laikotarpis, dėl karinėms struktūroms skiriamų lėšų kartais vadinamas sovietų kariuomenės aukso amžiumi²¹. Kadangi nagrinėjamoju laikotarpiu svarbiausi kariniai daliniai jau buvo dislokuoti Lietuvos teritorijoje, visa kariuomenės išdėstymo sistema beveik nesikeitė. Šią tendenciją patvirtina ir karinių dalinių skaičius Lietuvoje bei jų kontroliuojamos teritorijos didėjimo duomenys (žr. 1 lentelę). Svarbiausias tikslas jau buvo ne steigti naujus dalinius ir karinius poligonus, o juos tobulinti, plėsti, perkelti dalinį į tinkamesnę karinėms reikmėms vietą, statyti naujus karinius objektus. Dėl to pakito sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių objektas – nuo reikalavimų skirti didelius žemės plotus pereita prie prašymų duoti leidimus statyti specialiuosius objektus, kirsti miškus, išplėsti karinių dalinių teritoriją.

Pagal Sovietų Sąjungos karinę doktriną kariuomenės daliniai turėjo būti pasirengę kariniams veiksams ir nuolat gerinti savo karinį pasirengimą. Šiems uždaviniams vykdyti buvo naudojami vietiniai LSSR išteklių, tarp jų ir žemė, kuri buvo naudojama kariniams daliniams dislokuoti, karinei technikai saugoti, šaudykloms įrengti, pratyboms organizuoti. Iš archyvinės medžiagos matyti, kad dažniausiai kariniai daliniai į LSSR MT kreipdavosi prašydami skirti papildomus žemės sklypus ir tai motyvuodami būtinybe tobulinti mokymo procesą, kurti mokymo centrus, užtikrinti oro uostų skrydžių saugumą, plėsti karinius miestelius bei mokymo lauką. Jie taip pat kreipdavosi prašydami suteikti leidimus kariniams objektams statyti jau skirtose daliniams teritorijose. Pavyzdžiui, 1964 m. Pabaltijo karinės apygardos vadas gen. plk. G. Chetagurovas kreipėsi į LSSR MT pirmininką su prašymu skirti 67,2 ha žemės sklypą iš tarybiniam ūkiui „Jonava“ pri-

klausiusių žemių. Savo prašymą jis motyvavo tuo, kad sklypas apygardai būtinas mokymams organizuoti²².

Be naujai skiriamų ir nuolat plečiamų žemės plotų, kariniai daliniai disponavo ir savo ūkiais. Karinė gamtonauda buvo vykdoma šešiose karinėse girininkijose, kurių plotas sudarė 9752,5 ha Lietuvos teritorijos²³. Kariniai ūkiai tenkino karinių dalinių šienaujimų pievų ir miškų poreikius. Pasitaikydavo atvejų, kai neišnaudotus šienaujimų pievų plotus kariniai daliniai perleisdavo vietos kolūkiams ir tarybiniam ūkiams. 1963 m. Pabaltijo karinės apygardos vado pavaduotojas gen. ltn. K. Abramovas raštu kreipdamasis į LSSR MT pirmininką perleido vietos naudojimui 4 tūkst. ha Dobrovolskio mokymo centro šienaujimų pievų, kurios liko nenušienautos patenkinus karinio dalinio poreikius²⁴.

Žemės sklypų pasirinkimo ir skyrimo tvarką reglamentavo Sovietų Sąjungos ir sąjunginių respublikų žemės įstatymai. Kadangi SSRS mastu nebuvo bendros žemių skyrimo gynybinių ir karinių objektų statyboms tvarkos, sovietų valdžia, priimdama atitinkamus nutarimus, siekė ją kiek įmanoma unifikuoti. 1976 m. priimtame SSRS MT nutarime dėl žemės sklypų skyrimo gynybos ir kariniams objektams tvarkos tobulinimo buvo nustatyta bendra visų karinių žemės sklypų kategorijų skyrimo tvarka visose SSRS respublikose²⁵. Minėtame nutarime įtvirtintas ypatingas karinių objektų režimas ir nustatyta slaptumo užtikrinimo tvarka. Siekiant užtikrinti slaptumą, ministerijoms ir žinyboms buvo draudžiama pranešti duomenis apie karinio objekto paskirtį, jei tai buvo karinė įmonė – jos gamybos sąvybes, produkciją ir kitą slaptą informaciją. Taip pat siekiant užtikrinti su specialiaisiais kariniais objektais susijusių klausimų slaptumą bei kvalifikuotą nagrinėjimą sąjunginių respublikų MT aparate ir žinybose, juos spręsti buvo leidžiama tik nedaugeliui asmenų, turinčių leidimą dirbti su slaptais dokumentais²⁶.

1 lentelė. Įvedamų karinių dalinių skaičius LSSR teritorijoje 1963–1984 m.

Metai	Įvestų dalinių skaičius	Papildomai skirta teritorija, ha
1963	2	49,29
1965	1	11,50
1967	1	358,40
1968	2	183,80
1969	3	22,60
1970	1	17,00
1971	1	1,50
1972	4	206,00
1973	2	6180,60
1975	1	48,60
1979	1	6,50
1982	1	42,50
1983	1	28,20
1984	2	5,80
Iš viso	24	7162,29

Šaltinis: R. Baubinas, J. Timinskas, *Karinė gamtonauda Lietuvoje sovietmečiu: ekologinės pasekmės*, V., 1997–1998, p. 36.

Neįmanoma vienareikšmiškai įvertinti Pabaltijo karinės apygardos ir sovietinės Lietuvos valdžios santykius, atsižvelgiant tik į žemės sklypų skyrimo kariniams daliniams dinamiką, nes šie santykiai neturėjo bendro modelio ir kiekvieną kartą sutikimas arba atsisakymas skirti žemės sklypą priklausė nuo konkretaus atvejo ir aplinkybių. Pasitaikydavo atvejų, kai žemės sklypai būdavo skiriami supaprastinta tvarka, karinio dalinio prašymui net nepasiekus MT ar kompetentingos ministerijos. Pavyzdžiui, prašymas naujo karinio miestelio statyboms Vilniaus mieste skirti 10 ha žemės sklypą Jeruzalės vietovėje buvo patenkintas Vilniaus miesto vykdomojo komiteto nutarimu²⁷.

Pabaltijo karinės apygardos prašymuose sovietinei Lietuvos valdžiai skirti tam tikras teritorijas karinėms reikmėms nebuvo paisoma, kokioje vietovėje yra tos teritorijos. Tai galėjo būti giria, vaizdinga vietovė, rezervatas, kolūkiams priklausančios derlingos žė-

mės ar pievos. Tačiau aptariamuoju laikotarpiu vietos valdžios politikoje skiriant žemės sklypus ryškėjo nauja tendencija – didesnis dėmesys gamtos ir jos išteklių apsaugai. 1964 m. karinio dalinio vadas plk. Varenikas raštu kreipėsi į LSSR MT pirmininką, prašydamas karinių medžiotojų kolektyvui skirti 2400 ha medžioklės ploto. Prašymas buvo motyvuojamas karinio dalinio specifine teritorine dislokacija²⁸. Gamtos apsaugos komitetas, vykdydamas jam pavestą užduotį įvertinti prašomą žemės plotą, MT pasiūlė minėtame karinio dalinio plote išvis uždrausti medžioklę ir tą vietą paskelbti medžioklės draustiniu. LSSR MT pirmininkas pasiūlymui pritarė²⁹. Besikeičiančią žemės sklypų skyrimo kariniams daliniams praktiką rodo toks atvejis. 1968 m. SSRS gynybos ministerija LSSR MT pranešė, kad Šilutės miškų ūkio teritorijoje buvo pasirinktas 225 ha žemės plotas specialiojo objekto statyboms, ir paprašė patenkinti šį prašymą³⁰. Nors MT jau buvo parengusi

potvarkio projektą, kuriame buvo numatyta minėtą žemės sklypą perduoti per dešimt dienų, Gamtos apsaugos komitetas, Žemės ūkio ministerija bei Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija paprieštaravo tokiam sprendimui. Motyvacija buvo grindžiama ankstesniu LSSR MT nutarimu, pagal kurį prašomo žemės sklypo teritorija įtraukta į landšaftinių draustinių sąrašą³¹. Įvertinusi ministerijų ir žinybų pateiktas išvadas, LSSR MT pasiūlė SSRS gynybos ministerijai specialiojo objekto statyboms rasti kitą vietą. Atsisakymą skirti žemės sklypą draustinio teritorijoje MT motyvavo tokiais argumentais kaip retos augalų ir gyvūnų rūšys, mokslui naudingas vietovės reljefas, „gamtos paminklas Rambyno kalnas, su kuriuo susiję padavimai apie lietuvių liaudies kovą ginant savo žemę nuo kryžiuočių antpuolių“ ir „Rambyno miškuose organizuojamos jaunimo šventės, į kurias suvažiuoja tūkstančiai žmonių ir rengia gegužines su pasilinksminimais“³². Įvertinus oficialioje dokumentacijoje pasitaikančius komunistų ideologijai būdingus argumentus, galima daryti prielaidą, kad sovietinės Lietuvos valdžios atstovai stengėsi apsaugoti vertingo Lietuvos gamtos paminklo žemės plotus ir neskirti jų specialiojo karinio objekto statyboms. Kita vertus, sovietinė Lietuvos valdžia bijojo ir galimo visuomenės pasipiktinimo. Pagaliau tokia vietos valdžios pozicija sutapo su propaguojamos istorinės koncepcijos pagrindais – antivakarietiškumu (lietuvių kovos su atėjusiais iš Vakarų priešais – kryžiuočiais). SSRS gynybos ministerija sutiko su pasiūlymu rasti žemės sklypą kitame rajone³³. Panašiai Žemės ūkio ministerija kategoriškai prieštaravo žemės sklypo skyrimui Kauno rajone Karmėlavoje, nes numatytas sklypas buvo priemiesčio parko zonoje ir sudarė miesto apsauginę juostą³⁴.

Galima teigti, kad nuo 1963 m. vietos valdžios ir sovietinės kariuomenės santykių pobūdis ėmė keistis. Iki tol vienokiomis ar kitokiomis sąlygomis vis tiek buvo skiriama

žemės bet kurioje Lietuvos vietoje, nesvarbu ar tai Rūdninkų giria, ar Raseinių apylinkės, ar Kuršių nerijos miškas, o vėliau kasmet Ministrų Taryba vis dažniau atsisakydavo skirti tam tikrus plotus, buvo ieškoma alternatyvų pakeisti reikalaujamą žemės sklypą kitu³⁵. Pagrindinė tokios tendencijos priežastis – neadekvatūs karinių dalinių reikalavimai arba nesutarimai dėl finansinių kompensacijų bei daromos žalos atlyginimo. Pavyzdžiui, sovietinės Lietuvos valdžios atsisakymas patenkinti neracionalų karinių pajėgų vado gen. plk. Margelovo prašymą yra susijęs su reikalavimu iškeldinti Alytaus ypatingojo režimo koloniją ir jos patalpas perduoti oro desantinėms pajėgoms³⁶. Atsisakymas buvo pagrįstas tuo, kad naujai kolonijai pastatyti reikia didelių išlaidų ir nerasta galimybės iškeldinti 1600 nuteistųjų į kitas respublikos kolonijas³⁷. Nesutarimais dėl finansinių kompensacijų pagrįstas ir 1964 m. atsisakymas suteikti 67,2 ha žemės sklypą iš tarybinio ūkio „Jonava“ žemių. Motyvuota karinio dalinio Nr. 71363 nesutikimu kompensuoti išlaidas, susijusias su naujų žemės ūkio plotų išdirbimu³⁸. MT atsisakymai nebuvo griežto tono, kategoriški. Dažnai likdavo galimybė ateityje klausimą apsvarstyti dar kartą, neretai kariniam daliniui buvo pasiūlomas alternatyvus variantas.

1971 m. SSRS gynybos ministerija priėmė nutarimą Civilinės gynybos dalinius padaryti tiesiogiai pavaldžius karinėms apygardoms. Karinių dalinių pertvarkymas ir jų perkėlimas sukėlė naujų rūpesčių, o tai turėjo įtakos ir vietos valdžios bei karinės apygardos santykių objekto išplėtimui nuo žemės sklypų skyrimo iki jų eksploatavimo klausimų. Siekiant dalinius sujungti, reikėjo išplėsti jau priklausančias kariniams daliniams teritorijas, skirti naujas gyvenamąsias ir technines patalpas. Dėl šios priežasties kariniai daliniai vis dažniau prašydavo skirti tam tikras patalpas, lėšų karinių pastatų statyboms ar kapitaliniam remontui, taip pat duoti leidimus

specialiųjų karinių objektų statyboms. Kaip jau minėta, Pabaltijo karinės apygardos reikalavimai dažnai būdavo nepagrįsti, neatitinkantys LSSR galimybių. Antai 1971 m. Pabaltijo karinės apygardos vadas gen. ltn. B. Lichačiovas kreipėsi į LSSR MT pirmininką Juozą Maniušį prašydamas perkelti jungtinį karinį dalinį iš Tauragės karinio miestelio arčiau sostinės Vilniaus ir skirti lėšų (985 tūkst. rublių) naujų patalpų statyboms bei kapitaliniam remontui³⁹. Apžiūrėjęs karinio dalinio gyvenamąsias ir pagalbines patalpas buvo nustatyta, kad statiniai yra patenkinamos būklės, todėl LSSR valstybinė plano komisija pateikė išvadą, jog statyti naujus pastatus Tauragėje dislokuotam kariniam daliniui nėra būtinybės, lėšų skirta tik patalpų remontui⁴⁰. LSSR MT atsisakė patenkinti Pabaltijo karinės apygardos prašymą ir 1985 m., kai karinio dalinio Nr. 11807 vadovybė pasiūlė perleisti Kėdainių centre esančias architektūriniu paminklu paskelbtas XVII a. patalpas mainais į naujų administracinių ir gyvenamųjų patalpų statybas⁴¹. LSSR valstybinio plano komiteto apskaičiavimais, komplekso statybos LSSR būtų kainavusios 5,5–6 mln. rublių. Respublika neturėjo lėšų tokiam didžiuliam planui įgyvendinti⁴². Karinės apygardos prašymas nepatenkintas, tačiau atsisakymas nebuvo visai kategoriškas. Su sąlyga, kad bus sumažintos projekto išlaidos ir prie jo įgyvendinimo prisidės SSRS gynybos ministerija, LSSR MT įsipareigojo klausimą papildomai svarstyti ateityje⁴³. Architektūrinių paminklų saugojimas yra vietos valdžios rūpestis, tačiau minėtas atvejis rodo, kad dėl finansinių priežasčių atsisakyta perimti net ir saugotiną architektūrinį paminklą.

Tokie atvejai nebuvo dažni, tačiau per visą nagrinėjamą laikotarpį jų buvo ir daugiau. Dokumentai rodo, kad sovietinė Lietuvos valdžia kartais atsisakydavo patenkinti Pabaltijo karinės apygardos prašymus ne tik dėl žemės sklypų, bet ir dėl leidimų statyboms ar papildomų lėšų skyrimo. Nors atsisakymai

buvo daugiau epizodiški negu dėsningi, bet vien faktas, kad LSSR MT prireikus nepaisydavo net Sovietų Sąjungos valdžios institucijų prašymų ir reikalavimų, rodo, jog sovietinė Lietuvos valdžia mėgino bent minimaliai apsaugoti savo interesus – išlaikyti stabilumą valdomoje teritorijoje, vykdyti savo planus, kuriems taip pat reikėjo išteklių. Svarbiausi motyvai atsisakant duoti leidimus statyboms ar skirti žemės sklypus kariniams poreikiams buvo lėšų trūkumas arba karinio dalinio reikalavimai, neatitinkantys Lietuvos galimybių.

Kiekvienos naujos teritorijos skyrimas kariniam daliniui neišvengiamai buvo susijęs su gyventojų iškeldinimu. Kadangi daugiausia žemės plotų, kuriuose gyveno žmonės, jau buvo skirta anksčiau, o nauji kariniai daliniai nesmarkiai plėtėsi, gyventojų perkėlimo klausimas LSSR MT susirašinėjimo su Pabaltijo karinės apygardos vadovybe dokumentuose beveik nebuvo keliamas. Tik 1966 m. plečiantis Prienų šaudymo poligonui, karinis dalinys pareikalavo iškeldinti 6 vienkiemius ir kad LSSR MT apmokėtų iškeldinimo išlaidas⁴⁴. 1970 m. kariniam daliniui Kauno rajone Netonių kaime papildomai paskyrus 12 ha specialiojo objekto statybai, buvo paminėta, kad paskirto sklypo teritorijoje yra vieno asmens sodyba ir kiti statiniai⁴⁵.

Palyginti su 1946 m. vykusiais masiniais gyventojų perkėlimais iš kariniams daliniams perduodamų teritorijų⁴⁶, aptariamuoju laikotarpiu šių perkėlimų akivaizdžiai sumažėjo. Tokius pokyčius galima paaiškinti bendra karinių dalinių įsitvirtinimo LSSR teritorijoje tendencija, kai jau nebebuvo skiriami tokie dideli žemės plotai kaip iš pradžių, o dažniau nedideliais sklypais išplečiamos pagrindinės kariuomenės dalinių dislokavimo vietos. Vis dėlto gyventojų iškeldinimo išlaidų klausimas, atrodo, taip ir nebuvo galutinai išspręstas. LSSR MT, svarstydamą sklypų skyrimo kariniams daliniams klausimus, gyventojų iškeldinimo problemos nekeldavo, ji nebuvo sprendžiama ir respublikiniu mastu.

Svarbus sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių aspektas buvo žemės teisinių dokumentų klausimas. Yra žinoma, kad LSSR jau nuo 1953 m. siekė kuo geriau sutvarkyti kariniams daliniams priklausiusių žemės sklypų teisinius dokumentus⁴⁷. Bendra karinių dalinių žemės sklypų ribų nustatymo tvarka buvo numatyta 1965 m. priimtame SSRS gynybos ministro įsakyme. Jame nustatyta, kaip kariniai daliniai turi tvarkyti jiems skirtus žemės sklypus. Pagal įstatymą atliekant žemės sklypų inventorizaciją kariniuose daliniuose buvo būtina nustatyti tikslias sklypų ribas. Nustatyti žemės sklypų naudojimo teisę buvo svarbu dėl to, kad Sovietų Sąjungoje pagal galiojusį nuo 1974 m. nutarimą specialiųjų objektų statyba buvo finansuojama tik tuo atveju, jeigu statybų užsakovas pateikdavo dokumentą, liudijantį jo teisę naudotis žemės sklypu⁴⁸. Tai paaiškina padidėjusį karinių dalinių domėjimąsi žemės sklypų valdymo teisių nustatymu. Paaiškėjo, kad buvo atvejų, kai kariniai daliniai net neturėjo sklypų ribų planų ir kitos dokumentacijos, susijusios su jiems perduotais žemės sklypais⁴⁹. Ne visada žemės sklypų valdymo teisių perdavimo aktus ir sklypų ribų schemas turėjo ir LSSR MT. Pagrindiniai brėžiniai ir žemėlapiai, išskyrus apytikres darbų schemas, kuriomis remiantis ir buvo prašoma žemės, įslaptinimo sumetimais buvo gražinami Pabaltijo karinei apygardai. Karinio dalinio inventorizacijai reikalingi dokumentai galėjo būti parengti už tam tikrą mokestį tik remiantis sutartimi su LSSR žemės ūkio ministerijos Žemėtvarkos institutu⁵⁰. 1980 m. atliekant žemės sklypų techninę inventorizaciją, paaiškėjo, kad reikalingų dokumentų, įrodančių sklypų perdavimą Ariogalos ir Pažeimenės aerodromuose, neturėjo ir Baltijos laivynas, nors žemės sklypai buvo perduoti atitinkamai 1958 ir 1967 m.⁵¹ SSRS MT 1972 m. nustatė, kaip turi būti įforminamos valstybės poreikiams skirtų žemės sklypų naudojimo teisės, tačiau kai kurių karinių

objektų, pavyzdžiui, Jonavos, Jurbarko, Kauno, Skuodo, Šiaulių, Tauragės ir Ukmergės rajonuose, žemės naudojimo teisiniai dokumentai nebuvo sutvarkyti ir 1983 m.⁵²

Akivaizdu, kad skiriamų žemės sklypų dokumentacija nebuvo kruopščiai ir atsakingai tvarkoma. Kaip rodo minėti pavyzdžiai, žemės sklypų skyrimo tvarka buvo chaotiška, kariniai daliniai žemės naudojimosi įteisinimu susirūpindavo gerokai vėliau negu tai turėjo būti padaryta pagal įstatymus. Kariniai daliniai naudojosi žeme nesutvarkę teisinių formalumų, neteisėtai net pagal sovietinius įstatymus. Dėl to kartais kildavo neaiškumų, kas turi teisę naudotis tam tikru žemės plotu ar disponuoti tame plote esančiais objektais. Dviprasmiška padėtis susiklostė 1969 m. Prienuose, vykdomajam komitetui patvirtinus miesto planą ir numčius plėsti pramonės rajoną teritorijoje, į kurią pretenzijas pareiškė ir karinio dalinio vadovybė; ji savavališkai aptvėrė teritoriją ir neleido vykdyti statybų. Prienų rajono vykdomojo komiteto pirmininkas A. Budbergis savo kreipimesi į LSSR MT teigė, kad archyve nerasta jokių dokumentų, patvirtinančių, jog ginčytina teritorija priklauso kariniam daliniui⁵³. Dažnai kariniai daliniai neteisėtai išplėsdavo savo teritorijos ribas, neturėdami naudojimosi teisių laisvai disponavo kolūkiams priklausiusiais žemės sklypais, juose vykdydavo statybas bei kitus darbus⁵⁴. Ginčui dėl žemės naudojimosi teisių pasiekus LSSR MT, dažniausiai buvo priimamas sprendimas karinių dalinių naudai – žemės naudojimosi teisės pripažįstamos remiantis faktiniu naudojimu, o neatitinkantys naudojamos žemės potvarkiai paskelbiami negaliojančiais⁵⁵. Tai reiškia, kad sovietinė Lietuvos valdžia pirmenybę teikė karinių dalinių interesams. Kadangi kariuomenė ir jos interesai Sovietų Sąjungoje užėmė ypatingą vietą, tokią vietinės valdžios poziciją galima paaiškinti ideologiniais motyvais. Taip pat galima išvada, kad vietinė Lietuvos valdžia, pripažindama žemės teises pagal faktinį naudojimąsi, iš-

vengdavo papildomos painiavos dokumentuose ir Pabaltijo karinės apygardos priekaištų.

Analizuojant žemės sklypų skyrimo ir naudojimo procesą kaip sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių objektą, paminėtina, kad pasitaikydavo atvejų, kai LSSR MT kreipdavosi į Pabaltijo karinės apygardos vadovybę. Vienas tokių atvejų – MT pirmininko Motiejaus Šumausko siūlymas Pabaltijo karinės apygardos vadui gen. plk. G. Chetagurovui perkelti tankodromą į nuošalesnę vietą, nes jis buvo dislokuotas poilsio zonoje. Tuo atveju, jeigu karinė vadovybė sutiktų su šiuo siūlymu, LSSR MT būtų apsiėmusi padengti visas išlaidas, susijusias su garažų ir technikos sandėlių statybomis⁵⁶. Kariniai daliniai ne visada sutikdavo su MT siūlymais, o jei ir sutikdavo, tai tik su lygiaverčiu variantu.

Vietos valdžios reikalavimų atlyginti karinių dalinių padarytus nuostolius žemės ūkiui buvo jau ir 1948 m., kai rajonų valdžia ėmė reikalauti atlyginti kolūkiams padarytą žalą⁵⁷. Kariniams daliniams niokojant kolūkių pievas, pasėlius ar ganyklas, atitinkamos sovietų valdžios institucijos pasiūlydavo jiems arba nutraukti karinius mokymus kolūkių teritorijose, arba persikelti į kitą žemės sklypą, ne tokį reikšmingą žemės ūkiui, ir pareikaludavo atlyginti padarytus nuostolius⁵⁸. Vengdama atlyginti nuostolius Pabaltijo karinė apygarda prašydavo skirti žemės sklypus kitose teritorijose, mažiau tinkamose intensyviai žemdirbystei⁵⁹. Dokumentuose nepastebėta, kad būtų griežtai keliamas klausimas dėl nuostolių kolūkiams ar atlyginimo už žemės sklypų perdavimą kariniams daliniams. Kompensacijų atlyginimo problema beveik nebuvo keliami.

Apskritai sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykiai keitėsi tik vienu atžvilgiu – daugėjo atsisakymų skirti žemės sklypus ar patenkinti kitus karinių dalinių prašymus. Sovietinė Lietuvos valdžia užėmė ne tokią pasyvią poziciją kaip ankstes-

niu laikotarpiu; daugėjo reikalavimų, prieštaravimų, o kartais net kategoriškų atsisakymų. Tokią poziciją galima paaikškinti besiformuojančiu respublikinės valdžios savarankiškumu, atsižvelgiant į respublikos interesus. Be to, jau formavosi aiškesnis sąjunginės ir respublikinės valdžios teisinis reglamentavimas. Minėtus žemės sklypų skyrimo tvarkos pokyčius lėmė karinių dalinių įsitvirtinimas Lietuvos teritorijoje ir perėjimas nuo įsikūrimo prie karinės žemėvaldos įtvirtinimo etapo.

Žemės sklypų eksploatavimas – Lietuvos miškų karinė gamtonauda. Pradiniu karinių dalinių įsitvirtinimo laikotarpiu buvo besąlygiškai reikalaujama patenkinti jų žemės poreikius. Sovietinei kariuomenei įsitvirtinus Lietuvos teritorijoje, prasidėjo žemės eksploatavimo procesas. Tai veikė vietos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių pobūdį. Vienas svarbiausių žemės eksploatavimo aspektų buvo Lietuvos teritorijoje esančių miškingų plotų naudojimas.

LSSR teritorijoje įkurtose karinėse girininkijose kariniai daliniai miškų ūkio tvarka praktiškai nesirūpino. Miškų ruošos ir priežiūros, priešgaisriniai darbai buvo atliekami daug prasčiau negu visoje Lietuvoje. Nepaželdinami, nevalomi, nenusausinami miškai taip pat buvo kritinės būklės. Į LSSR mediena buvo importuojama, nors respublikoje medžiai likdavo pūti nenukirsti arba paruošta mediena buvo naudojama neracionaliai. LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministerijos atliktų karinių girininkijų patikrinimų ataskaitose miškų ūkio tvarkymas dažniausiai buvo vertinamas nepatenkinamai⁶⁰. Negana to, kad miškai buvo netinkamai tvarkomi, egzistavo ir besaikio miškų kirtimo problema. Plečiantis kariniams daliniams, jų teritorija buvo didinama kertant miškus⁶¹.

Dažniausiai kildavusi problema buvo neaiškumas, kuriai institucijai priklauso kontroliuoti miškų ūkį ir disponuoti mišku. Tokia padėtis susiklostė dėl to, kad LSSR miškų ūkio reikalus prižiūrėjo sąjunginės ministerijos:

SSRS gynybos ministerija bei SSRS miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija. Žemė kariniams daliniams buvo suteikiama nevienodomis sąlygomis – ir be teisės kirsti mišką, ir su teise iškirsti visą mišką skiriamose žemėse, ir su teise iškirsti mišką tik statomų pastatų vietose, keičiant žemės paskirtį iš miško į ne miško, ir leidžiant iškirsti miškus, bet nekeičiant žemės paskirties⁶². Todėl bet kurie sklypų naudojimo teisės pakeitimai kariniame dalinyje turėjo būti suderinti su atitinkama institucija. 1940–1949 m. laikotarpiu LSSR buvo įkurtos penkios sovietinės karinės girininkijos – Kauno, Klaipėdos, Nemuno, Rūdninkų ir Vilniaus, šeštoji – Pariečės – įkurta 1972 m. Karinėse girininkijose miškų ūkį tvarkė ir už miškų išsaugojimą buvo atsakingos SSRS gynybos ministerijos miškų ūkio institucijos. LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministerijos vykdoma kariniams daliniams paskirtų miškų kontrolė nebuvo įpareigojanti, ministerija neišduodavo leidimų kirsti mišką ir tokius karinių dalinių prašymus, kaip nepriklausančius jos kompetencijai, dažnai nukreipdavo SSRS gynybos ministerijai⁶³. Dėl miškų ūkio priežiūros nepibrėžtumo nukentėdavo LSSR miškų plotai – jie nebuvo tinkamai prižiūrimi, buvo sunku kontroliuoti savavališką miško kirtimą kariniuose daliniuose.

Naujas santykių tarp LSSR valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos etapas, susijęs su miškų ūkiu, prasidėjo 1969 m. SSRS MT priėmus instrukciją, kuria buvo nustatyta speciali maskuojamąją ir gynybinę funkciją atliekančių miškų skyrimo tvarka. Pagal naują instrukciją kariniams daliniams turėjo būti skirti dar didesni miškų plotai, tačiau šį klausimą turėjo spręsti sąjunginių respublikų MT, pasitelkusios suinteresuotas ministerijas; miškai galėjo būti skiriami tik atsižvelgus į vietinės respublikos sąlygas⁶⁴. Pabaltijo karinės apygardos vado gen. mjr. M. Tereščenkos sudarytam miškų perdavimo kariniams daliniams planui paprieštaravo LSSR

miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija, nes jis visiškai neatitiko instrukcijos reikalavimų. Pavyzdžiui, instrukcijoje nustatyta, kad gynybinės miškų juostos prie specialiųjų objektų turėjo būti ne daugiau kaip 0,3–0,5 km, o gynybinės juostos prie kelių – 0,5 km pločio. Tačiau Pabaltijo karinės apygardos vado pateiktame siūlyme gynybinės miškų juostos prie kelių siekė 6 km, o prie specialiųjų objektų – net 10 km. Vien Jurbarko ir Tauragės miškų pramonės ūkiuose buvo siūloma kariniams daliniams skirti 60 tūkst. ha maskuojamąją ir gynybinę reikšmę turinčių miškų, nors pagal instrukciją šie miškų masyvai turėjo būti kelis kartus mažesni. Remdamasi tuo, kad „Pabaltijo karinės apygardos siūlymai buvo visiškai nerealiūs“, LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija pareiškė, jog pagal pateiktus siūlymus yra neįmanoma parengti miškų perdavimo projektą, ir paprašė parengti naujus siūlymus⁶⁵. Pabaltijo karinė apygarda nusileido tik vienu atžvilgiu – davė leidimą miškų ūkio organizacijoms atlikti planinius miško kirtimo darbus kariniams daliniams skirtuose miškų masyvuose⁶⁶. Pasinaudodama tuo, kad Pabaltijo karinė apygarda leido vykdyti planinius kirtimus miškuose, turinčiuose specialią maskuojamąją ir gynybinę funkciją, LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija iškėlė klausimą, ar išvis verta kariniams daliniams skirti minėtus miškų plotus⁶⁷. Tik SSRS valstybiniam plano komitetui įvertinus argumentus, kad vykdomi kirtimai neveikia maskuojamųjų ir gynybinių miškų savybių, nuspręsta, jog nėra būtinybės karinei apygardai skirti specialią maskuojamąją ir gynybinę reikšmę turinčių miškų⁶⁸. Taip didžiuliai miškų plotai nebuvo perduoti karinių dalinių žinion ir bent minimaliai apsaugoti nuo besaikio, nekontroliuojamo kirtimo. Sovietinė Lietuvos valdžia, paremta aukščiausių SSRS institucijų, apgynė savo interesus ir pasipriešino Pabaltijo karinės apygardos reikalavimams. Atsisakymas patenkinti sąjunginiu lygiu nustatytus

karinės apygardos reikalavimus rodo, kad sovietinė Lietuvos valdžia jau drąsiau priešinosi neracionaliems ir LSSR ūkiniams interesams žalingiems sprendimams. Svarbiausia priemone tapo laviravimas tarp SSRS įstatymų ir LSSR valdžiai suteiktų įgaliojimų sprendžiant vietos klausimus. XX a. aštuntajame dešimtmetyje padaugėjus atsisakymų tenkinti Pabaltijo karinės apygardos prašymus, karinių dalinių veiksmų kontrolės sustiprėjimas (nors tik miškų masyvų skyrimo bei priežiūros srityje) rodo, kad atsirado nauja tendencija – LSSR ūkiniai interesai buvo keliami aukščiau Pabaltijo karinės apygardos reikalavimų bei nenuoseklus tų interesų gynimo. Pavyzdžiui, jei kildavo klausimas dėl miško kirtimo, atsisakymą kirsti mišką dažniausiai inicijuodavo LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija, o MT atsakymas priklausydavo nuo konkretaus atvejo. Antai Pabaltijo karinės apygardos vadui gen. ltn. Lichačioviui 1969 m. paprašius LSSR MT įpareigoti Miškų ūkio ir miškų pramonės ministeriją iki metų pabaigos iškirsti 140 ha miško, juosiančio Upninkėlių aerodromą⁶⁹, buvo pasipriešinta neracionaliam miško kirtimui. MT atsisakė patenkinti prašymą. Sprendžiant miškų kirtimo klausimus, Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija laikydavosi griežtos gamtos apsaugos pozicijos, dažnai atsisakydavo duoti leidimus. Galima daryti išvadą, kad tokią Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerijos poziciją lėmė jai vadovaujančio ministro asmenybė. Beveik du dešimtmečius ministerijai vadovavo Algirdas Matulionis. Būtent šiuo laikotarpiu ir išryškėjo kategoriškų atsisakymų skirti miškų plotus ir leidimus juos kirsti tendencija. A. Matulionį devintojo dešimtmečio pradžioje pakeitęs ministras Vytautas Lukoševičius jau vykdė ne tokią kategorišką politiką, bet išlaikė Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerijos poziciją Lietuvos miškų apsaugos atžvilgiu. Tačiau pasitaikydavo atvejų, kai LSSR MT nepaisė Miškų ūkio ir miškų pramonės mi-

nisterijos pareiškimų. Ministerijai pareiškus kategorišką atsisakymą patenkinti karinio dalinio reikalavimą, MT sušaukdavo specialų pasitarimą ir sprendimas būdavo priimamas kolegialiai. Dažnai būdavo, kad LSSR MT patenkindavo karinio dalinio prašymus kirsti mišką net neatsižvelgdama į kategorišką Miškų ūkio ministerijos atsisakymą⁷⁰. Sovietinės Lietuvos valdžios neapsisprendimas, ar atsižvelgti į Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerijos siūlymus, ar neginti savo interesų, rodo, kad santykiai su Pabaltijo karine apygarda buvo nenuoseklūs.

Tolesni sovietinės Lietuvos valdžios santykiai su Pabaltijo karine apygarda miškų skyrimo ir priežiūros srityje keitėsi gamtos apsaugos sustiprinimo linkme. LSSR MT dar 1948 m. prašė Pabaltijo karinės apygardos vado kariuomenės gen. Ivano Bagramiano imtis priemonių, kad kariniai daliniai miškuose nesukeltų gaisrų. 1953 m. jau pats generolas kariniams daliniams įsakė gesinti dėl šaudymo ir bombardavimo poligonų miškuose kilusius gaisrus⁷¹. Vėliau kariniai daliniai buvo įpareigoti rūpintis, kad miškuose nekiltų gaisrų, kad karinių mokymų metu būtų imtasi profilaktinių priemonių ir būtų organizuojamas nuolatinis gaisrų pavojaus stebėjimas poligonams priklausančiuose miškuose⁷². Sovietinė Lietuvos valdžia atsisakymą leisti iškirsti ar skirti miškų plotus motyvavo tuo, kad miškai turi didelę reikšmę sveikatingumui ir sanitarijai⁷³. 1972 m. Sovietų Sąjungoje priėmus įstatymą dėl gamtos apsaugos stiprinimo ir gamtos išteklių naudojimo pagerinimo, į gamtos apsaugos taisykles buvo priversti atsižvelgti ir kariniai daliniai. Antai karinio dalinio vadas plk. M. Suchanovas, 1976 m. kreipdamasis į LSSR MT pirmininką J. Maniušį su prašymu duoti leidimą vykdyti inžinerinius darbus kariniam daliniui priklausančiame miškų masyve, kartu įsipareigojo, kad darbai bus atlikti stengiantis padaryti kuo mažiau žalos miškų ūkiui⁷⁴.

Sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių pasikeitimas buvo nereikšmingas ir susijęs tik su gamtos apsauga. Tai rodo faktas, kad karinės apygardos vadovybė ir toliau nepaisė LSSR valdžios pastabų, siūlymų ir reikalavimų sprendžiant respublikai svarbius klausimus. Išimtis – atvejis, susijęs su LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministerijos prašymu sugrąžinti į valstybės miškų ūkio fondą Kauno karinės girininkijos nenaudojamą sklypą, nes karinis dalinys pagal paskirtį jo nenaudojo, bet toliau kirto jauną mišką⁷⁵. Prašymas nebuvo patenkintas (motyvuota miškingos teritorijos būtinumu kariniams mokymams ir koviniam pasirengimui, tačiau karinio dalinio vadas įsipareigojo sustabdyti miško kirtimą⁷⁶.

Visą sovietų okupacijos laikotarpį Pabaltijo karinė apygarda itin saugojo svarbiausius karinius objektus Lietuvos SSR teritorijoje, pavyzdžiui, Rūdninkų poligoną. Šiose teritorijose sovietinė Lietuvos valdžia negalėjo vykdyti jokios kontrolės, jos sprendimai neturėjo įtakos. Čia karinė vadovybė naudojos didesniais žemės sklypais, negu jai buvo skirta, ir kiekvienais metais reikalavo vis naujų leidimų kirsti mišką. LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministerijai paprašius dalį miško su sovietinių partizanų muziejumi iš Rūdninkų karinės girininkijos atiduoti ministerijos žinion, iš karinės vadovybės buvo gautas neigiamas atsakymas. Neatsižvelgta net į argumentus, kad partizanų bazę miške intensyviai lanko Sovietų Sąjungos ir užsienio šalių turistai, joje rengiami buvusių partizanų ir karo veteranų susitikimai, jaunimui įteikiami komjau-nimo bilietai⁷⁷.

Pagrindiniai kariniai daliniai ir poligonai, kurie pagal sovietų karinę doktriną atliko svarbią gynybinę funkciją Lietuvos SSR, visada užėmė ypatingą vietą – jų interesai ir reikalavimai dažniausiai būdavo patenkiami net neat-sižvelgiant į sovietinės Lietuvos poreikius.

KARIŠKIŲ SOCIALINIŲ POREIKIŲ TENKINIMAS – BUTŲ SKYRIMAS

Dar vienas veiksnys, turėjęs įtakos Pabaltijo karinės apygardos ir sovietinės Lietuvos valdžios santykiams, buvo patalpų ir gyvenamojo ploto skyrimas kariniams daliniams. Didelę kariuomenę ir pirmiausia išskirtinio aprūpinimo reikalavusius karininkus reikėjo įkurdinti Lietuvos SSR teritorijoje. Pagal Sovietų Sąjungos karinės doktrinos pokyčius atitinkamai keitėsi ir karininkų skaičius sovietinėje Lietuvoje. Sumažinus kariuomenės apimtį, sumažėdavo ir poreikis skirti gyvenamąsias patalpas. Tačiau toks mažėjimas nebuvo ryškus, nes nuolat daugėjo asmenų, turėjusių teisę būti aprūpintais butais.

Tarp sovietinės Lietuvos valdžios ir karinių struktūrų nebuvo didelių konfliktų dėl butų skyrimo. Šią problemą drauge sprendė visos svarbiausios sovietinės Lietuvos ir Sovietų Sąjungos valdžios institucijos. Svarbiausi sprendimai buvo priimami tarpininkaujant LSSR MT. Sprendimus dėl patalpų skyrimo vykdavo miestų ir rajonų vykdomieji komitetai. Lėšų planavimo klausimus sprendavo LSSR valstybinė plano komisija, tačiau lemiami sprendimai būdavo priimami Maskvoje. Butų laukiančių karininkų eiles sudarinėjo, butus skirstė specialiai sudaromos įdarbinimo ir aprūpinimo butais komisijos. Dauguma prašymų skirti butus buvo adresuoti asmeniškai LKP CK pirmajam sekretoriui ir LSSR MT pirmininkui. Pirmojo sekretoriaus dalyvavimas sprendžiant butų skyrimo klausimus rodo, kad jiems buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Tam turėjo įtakos svarbios ideologinės nuostatos apie liaudies ir kariuomenės vienybę, Sovietų Sąjungos gynybinės galios stiprinimą, kuriomis remiantis kariuomenei turėjo būti skiriama viskas, ko reikia, o kariuomenei svarbios problemos sprendžiamos kuo skubiau. Atitinkamų komisijų sudarymas ir aukščiausiosios valdžios daly-

vavimas sprendžiant gyvenamųjų patalpų skyrimo klausimą rodo, kad jis buvo aktualus ir problemiškas. Būtent patalpų skyrimo problemiškas lėmė sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių, dažnai įsikišant Maskvai, dinamiką.

1963 m. Sovietų Sąjungos karinė doktrina smarkiai keitėsi. N. Chruščiovas siekė toliau mažinti ginkluotąsias pajėgas, o karinis biudžetas buvo sumažintas 5 proc.⁷⁸ Kariuomenės mažinimo politika tęsėsi kelerius metus, ir dėl to iš SSRS ginkluotųjų pajėgų buvo atleidžiama daugiau karininkų. Tuo metu Lietuvos SSR jau buvo iškilusi karininkų aprūpinimo gyvenamosiomis patalpomis problema. Nors karininkų, kuriems reikėjo butų, dar nebuvo daug, bet respublika jau negalėjo labai greitai patenkinti visų prašymų. Vien Vilniuje 1965 m. gyvenamaisiais būstais neaprūpinti buvo 39 kariškiai (iš jų 27 butų laukė maždaug pusę metų), o Vilniaus miesto vykdomasis komitetas pranešė, kad aprūpinti gyvenamuoju plotu galės tik 6 atsargos karininkus⁷⁹ (žr. 2 lentelę). Tokia padėtis susidarė daugiausia dėl laisvų butų trūkumo. LSSR stokojo lėšų naujoms gyvenamųjų

patalpų statyboms. Kitas veiksnys, trukdęs patenkinti karininkų prašymus, buvo tas, kad dauguma karininkų apsigyvendavo didžiuosiuose LSSR miestuose ir būtent juose prašydavo skirti jiems butus. Kaip žinoma, paleisti į atsargą kariškiai, atleisti iš darbo karinių struktūrų tarnautojai ir liktinių kariškių šeimos likdavo toliau gyventi paskirtuose butuose, iš jų neišsikeldavo⁸⁰. Todėl ilgainiui karininkų ir jų šeimų apgyvendinimui reikėjo vis naujų butų. Visi šie veiksniai lėmė gyvenamųjų patalpų trūkumą. Net plečiantis butų statybai, patalpų trūko dėl to, kad nemažėjo poreikis kariškius aprūpinti naujais butais. Ši problema nevienareikšmiškai paveikė karinių struktūrų ir sovietinės Lietuvos valdžios santykius.

Visi socialiniai klausimai turėjo būti sprendžiami per kiek įmanoma trumpesnę laiką. SSKP CK ir SSRS MT dar 1960 m. priėmė nutarimą, kuriuo įpareigojo vietos valdžią per tris mėnesius apgyvendinti į atsargą paleidžiamus karininkus. Tačiau sovietinė Lietuvos valdžia nesilaikė tokių terminų, ir tai tapo Pabaltijo karinės apygardos skundų pagrindu. 1964 m. respublikinio karinio

2 lentelė. Atsargos karininkų aprūpinimas gyvenamuoju plotu 1963 m.

	Karininkų, atleistų iš sovietinės kariuomenės, skaičius	Iš jų Vilniaus mieste
Iš viso atvyko karininkų, paleistų į atsargą	94	61
Iš viso aprūpinta gyvenamuoju plotu 1963 m.	27	12
Liko neaprūpinta gyvenamuoju plotu	13*	11

Šaltinis: LSSR respublikinio karinio komisariato karinio komisaro artilerijos gen. mjr. P. Petronio 1964 m. sausio 11 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 825, l. 7.

* Kadangi gyvenamuoju plotu reikėjo aprūpinti ne visus iš sovietinės kariuomenės atleistus karininkus, liko neaprūpinta 13 karininkų, o ne 67.

komisariato vadas gen. mjr. Pranas Petronis asmeniškai kreipėsi į LKP CK pirmąjį sekretorių Antaną Sniečką ir LSSR MT pirmininką Motiejų Šumauską su skundu, kad Vilniaus miesto vykdomasis komitetas atsargos karininkus nepatenkinamai aprūpina gyvenamosiomis patalpomis, kad nustatytas trijų mėnesių terminas pratęsiamas net iki aštuonių mėnesių ir daugiau⁸¹. Sovietinė Lietuvos valdžia neturėjo galimybių įvykdyti Maskvoje priimto nutarimo ir laikytis nustatyto gana trumpo kariškių apgyvendinimo termino, nes paprasčiausiai trūko gyvenamųjų patalpų, be to, kariniai komisariatai pranešdavo tik apytikrius duomenis apie numatomą atvykstančių atsargos karininkų skaičių. Dėl nepakankamo gyventojų aprūpinimo butais didžiuosiuose miestuose nebuvo sudaroma išankstinio laisvų butų rezervo.

Pabaltijo karinės apygardos ir vietos valdžios santykiai daugiausia apsiribojo jau esamų pastatų dalybomis. Karinė vadovybė laikėsi pozicijos miestų ar rajonų vykdomiesiems komitetams neperleisti jai priklausančių pastatų, net jei tie pastatai jau būdavo karinių dalinių nenaudojami, avarinės būklės ir jiems reikėjo kapitalinio remonto⁸². Tačiau iš vietos valdžios Pabaltijo karinė apygarda reikalavo vis daugiau gyvenamųjų patalpų kariškiams apgyvendinti, o vykdomieji komitetai, nors ir nevisiškai, privalėjo patenkinti apygardos prašymus, nes patalpų skyrimo klausimą kontroliavo Maskva. Karinės struktūros nevengė prašyti vietos valdžios skirti gyvenamąsias patalpas kariškiams laikinai naudotis, įsipareigodamos jas grąžinti vykdomiesiems komitetams, kai bus pastatytos ar įrengtos jau specialiai kariniams daliniams statomos patalpos⁸³. Kariškiai sudarė atskirą ir gana įtakingą socialinę grupę. Be to, ideologiškai jų poreikiai buvo nuolat aktualinami, todėl turėjo būti patenkinti pirmumo tvarka, dažnai į antrą planą nustumiant vietos gyventojų poreikius. Antai 1964 m. Panevėžyje formuojant aviacijos diviziją, apygardai buvo skirta

dalis reikalaujamų butų „perkeliamiems iš avarinių namų gyventojams skiriamo gyvenamojo ploto sąskaita“⁸⁴. Taigi konkuruojant civilių gyventojų ir kariškių poreikiams, pirmaudavo pastarieji. Vietos valdžia, net ir norėdama pirmiausia patenkinti sovietinės Lietuvos gyventojų poreikius, turėdavo sutelkti visas pastangas, kad patenkintų Pabaltijo karinės apygardos reikalavimus.

Problemiškiausiai sovietinės Lietuvos valdžios ir karinių struktūrų santykiai klostėsi lėšų, skiriamų naujų gyvenamųjų patalpų statyboms, paskirstymo ir naujai pastatytų namų dalybų srityje. Esant gyvenamųjų patalpų trūkumui, kariškių interesus siekta ginti priimant atitinkamus nutarimus ir įstatymus. SSRS MT 1950 m. rugpjūčio 21 d. nutarimu Nr. 3616-1508ss „Dėl sovietinės armijos ir karinių jūrų pajėgų karininkų gyvenamųjų sąlygų gerinimo“ buvo nustatyta, kad dešimtadalis pastatomo gyvenamojo ploto ir visi iki tol karininkams skirti butai turi būti perduoti SSRS gynybos pajėgų ministerijai, o iš karinėms žinyboms priklausančių gyvenamųjų namų turi būti išskeldinti visi civiliai⁸⁵. Priėmus šį nutarimą, sovietinės Lietuvos organizacijoms ir įmonėms buvo uždėta sunki kariškiams skiriamų butų „dešimtinės“ našta. Skirti nustatytą 10 proc. dalį nuo bendro gyvenamojo ploto buvo sudėtingas uždavinys, nes įmonės bei organizacijos turėjo paisyti ir savo darbuotojų poreikių, o karinių dalinių reikalavimai skirti jiems priklausančią dalį nemažėjo. Tam tikrais atvejais, nesant galimybės skirti nustatytą gyvenamojo ploto „dešimtinę“, įmonių ar organizacijų vadovai kreipdavosi į LSSR MT pirmininką prašydami atleisti nuo įpareigojimo gyvenamąjį plotą skirti SSRS gynybos ministerijai⁸⁶. Kita problema, dėl kurios kildavo karinių struktūrų ir vietos valdžios konfliktai, buvo atleidimas nuo butų „dešimtinės“. SSRS nutarime numatyta, kad nuo pastatomo gyvenamojo ploto 10 proc. dalies mokesčio buvo atleistos kai kurios sąjunginės institucijos, to-

kios kaip Vidaus reikalų ministerija. Tačiau miestų ir rajonų vykdomieji komitetai kartais gyvenamojo ploto „dešimtinę“ atskaitydavo ir iš šių organizacijų; dėl to kildavo didelis šių žinybų nepasitenkinimas, buvo rašomi skundai LSSR MT⁸⁷. Tokių vykdomųjų komitetų elgesį galima paaiškinti siekiu įvykdyti nustatytas gyvenamojo ploto skyrimo normas, nes sovietinė Lietuvos valdžia ir Maskva spaudė kuo greičiau tai padaryti.

Lėti statybų tempai, nuolat vėluojanti pastatų atidavimo eksploatuoti pradžia, didėjančys karinių struktūrų poreikiai (1970–1974 m. karininkams ir jų šeimoms apgyvendinti buvo reikalaujama 29 tūkst. m² gyvenamojo ploto, o 1975–1979 m. planuota skirti jau 35 tūkst. m²)⁸⁸ lėmė, kad XX a. aštuntajame dešimtmetyje ėmė sparčiai didėti sovietinės Lietuvos gyvenamojo ploto skola SSRS gynybos ministerijai. Iš 1975 m. numatytų 7 tūkst. m² LSSR vykdomieji komitetai SSRS gynybos ministerijai skyrė tik 5,9 tūkst. m² gyvenamojo ploto kariškių poreikiams patenkinti⁸⁹. Būtent gyvenamojo ploto skolos klausimas tuo metu buvo svarbiausias. Dažnai įsikišdavo ir Maskva, įdėmiai sekusi, kaip sprendžiami kariškių aprūpinimo klausimai; ji duodavo konkrečius nurodymus LSSR MT.

Kaip minėta, L. Brežnevo valdymo laikotarpis galėtų būti pavadintas sovietinės kariuomenės klestėjimo laikotarpiu. Ginkluotosios pajėgos buvo išplėtos iki 4 mln. kariškių ir aprūpintos naujausiais ginklais. Sergejaus Gorškovo vadovaujamas Sovietų Sąjungos laivynas taip patobulėjo, kad pirmą kartą tapo pajėgus mesti iššūkį net Jungtinių Amerikos Valstijų kariniam laivynui⁹⁰. Didinant kariuomenę reikėjo atitinkamai didinti jos išlaikymui reikalingus išteklius. Sovietinės karinės doktrinos pokyčius atspindėjo ir kariškių aprūpinimas gyvenamosiomis patalpomis. Siekdama užtikrinti, kad būtų skirti kariškiams apgyvendinti reikalingi butai, Maskva priėmė atitinkamus nutarimus. Jais įtvirtinti tikslūs karinei struktūrai privalomo skirti

gyvenamojo ploto skaičiai. 1975 m. SSKP ir SSRS MT nutarimais nustatyta, kad Baltijos kariniam laivynui turi būti kasmet skiriama po 200 m² gyvenamojo ploto⁹¹, valstybės saugumo komiteto (KGB) pasienio daliniams – kasmet po 100 m². Pabaltijo karinei apygardai kasmet buvo skiriama po 6800 m² gyvenamojo ploto. Sovietinė Lietuvos valdžia turėjo rasti galimybes įvykdyti Maskvos nustatytas normas panaudodama vietos išteklius. Tačiau Maskva, kontroliavusi butų skyrimo atsargos karininkams normas, dažnai nepaisydavo sovietinės Lietuvos realių galimybių jas įvykdyti. Pavyzdžiui, 1970 m. ji LSSR nustatė tokį pat privalomų skirti butų kiekį kaip ir dvigubai už Lietuvą didesniai Azerbaidžanui⁹². Kita vertus, kariškių skaičius priklausė ir nuo karinės doktrinos. Didžiausios karinės pajėgos buvo dislokuotos SSRS vakaruose, o ne pietuose.

Pagal Sovietų Sąjungoje įsigalėjusią tvarką gyvenamųjų butų kariškiams statybas vykdė SSRS gynybos ministerija, Pabaltijo karinė apygarda (už specialiai statyboms skiriamas lėšas) ir tam tikrais atvejais LSSR MT. Tačiau dažnai Gynybos ministerijos statomų patalpų neužtekdavo karininkams apgyvendinti, todėl trūkstamų lėšų našta tiesiog buvo perkeliama vietos valdžiai. Pavyzdžiui, Ignalinos rajono vykdomasis komitetas 1983 m. buvo įpareigotas pastatyti naują pastatą įkuriamam kariniam komisariatui; jo statyboms turėjo būti skirta apie 0,25 mln. rublių⁹³. Tai rodo, kiek daug dėmesio Sovietų Sąjungoje buvo skiriama militaristiniams poreikiams tenkinti. Jei atitinkamos karinės žinybos neturėdavo lėšų kariuomenei aprūpinti, jų buvo išreikalaujama iš vietos valdžios. Taip pat tai patvirtina tezę, kad SSRS karinio biudžeto išlaidos niekada nebuvo tiksliai žinomos. Nemažą dalį išlaidų karinėms reikmėms padengdavo civilinės žinybos.

Sovietų Sąjungai didinant kariuomenę, didėjo ir atvykstančių karininkų, keičiančių

paleistuosius į atsargą, skaičius. Lietuvos SSR tokie pokyčiai atnešė dar daugiau rūpesčių, nes didėjo ir kariškių gyvenamojo ploto poreikiai, be to, respubliką slėgė kariškiams nepaskirto gyvenamojo ploto skola už ankstesnius metus. 1975 m. sovietinėje Lietuvoje jau buvo 910 karininkų ir praporščikų, atliekančių tarnybą Lietuvos SSR teritorijoje, šeimų; jos visiškai nebuvo aprūpintos gyvenamosiomis patalpomis⁹⁴. Toks didelis gyvenamųjų patalpų trūkumas kėlė papildomą įtampą tarp sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos. Karininkai nevengdavo skųstis, ir jų skundai pasiekdavo karinių struktūrų vadovybę. SSRS gynybos ministerija savo ruožtu kreipdavosi į LSSR MT (dažniausiai tiesiai į MT pirmininką) su reikalavimais įpareigoti vykdomuosius komitetus skirti visą reikalingą gyvenamąjį plotą Pabaltijo karinės apygardos

įguloms per kuo trumpesnę laikotarpį. Tik 1978 m. LSSR pagaliau pavyko panaikinti beveik visą gyvenamojo ploto skolą ir visiškai patenkinti SSRS gynybos ministerijos karinių dalinių poreikius. Miestų ir rajonų vykdomieji komitetai, įmonės ir organizacijos Gynybos ministerijai skyrė iš viso 7 tūkst. m² gyvenamojo ploto (Pabaltijo karinei apygardai skirta 6,8 tūkst. m², Baltijos laivynui – 0,2 tūkst. m²)⁹⁵ (žr. 3 lentelę).

Galima tik spėlioti, kiek pastangų ir išteklių (į šalį nustumiant vietos gyventojų socialinius poreikius) reikėjo sovietinei Lietuvos valdžiai, kad įvykdytų kasmetinius ir nesibaigiančius karinių dalinių reikalavimus skirti gyvenamąjį plotą, panaikinti butų skolą, nes dėl to Pabaltijo karinė apygarda ir SSRS gynybos ministerija nuolat priekaištavo.

3 lentelė. Gyvenamojo ploto skyrimo užduoties vykdymas 1978 m.

Miestai	Užduotis (m ²)	Įvykdyta	Skola
Vilnius	1700	1700	–
Kaunas	1550	1550	–
Klaipėda	400	300	100
Šiauliai	1880	1880	–
Panevėžys	460	460	–
Kėdainiai	500	393	107
Tauragė	240	100	140
Telšiai	70	–	70
Iš viso	6800	6383	417

Šaltinis: Komunalinio ūkio pažyma apie užduoties dėl gyvenamojo ploto skyrimo SSRS gynybos ministerijos kariniams daliniams vykdymą 1978 m., LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1332, l. 7.

XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje sovietinės Lietuvos ir Pabaltijo karinės apygardos santykių dinamiką pakoregavo dar vienas veiksnys, susijęs su sovietinės karinės

doktrinos pokyčiais. Kariuomenės apimties mažinimas šaltojo karo pabaigoje atsisakant dalies branduolinio ginklo nešėjų ir jį aptarnaujančio personalo, pokyčiai Sovietų Sąjungos

politinėje viršūnėje turėjo įtakos ir kariuomenės padėčiai Lietuvos SSR. Iškilo anksčiau neaktuali atsistatydinusių ar atleistų iš karinių pajėgų asmenų iškėlimo iš karinių miestelių ir jų apgyvendinimo problema. SSKP CK ir SSRS MT 1984 m. lapkričio 20 d. nutarimu Nr. 1160 buvo nustatyta, kad asmenis, atleistus iš SSRS ginkluotųjų pajėgų ir perkeliamus iš uždarų karinių miestelių, gyvenamuoju plotu turi aprūpinti vietos liaudies deputatų tarybų vykdomieji komitetai⁹⁶. Minėtu nutarimu nustatyta kategorija asmenų, kuriems turėjo būti skirtas gyvenamasis plotas (tai karininkai, praporščikai, mičmanai ir liktinės tarnybos kariškiai), ir dvejų metų laikotarpis, per kurį turėjo būti suteikti butai. Šiai kategorijai priklausė labai daug asmenų. Jų skaičiaus didėjimą lėmė Sovietų Sąjungoje vykdoma karinė politika. Mažinant kariuomenės skaičių, atleidžiamų ir iš karinių miestelių iškeliamų buvusių kariškių skaičius nuolat didėjo. Sovietinėje Lietuvoje buvo įkuriami dviejų tipų kariniai miesteliai – uždari ir atskirti. Uždaruose kariniuose miesteliuose buvo dislokuojama sovietinės armijos karinė technika, juose gyvendavo tik kariškiai. Šio tipo miesteliuose griežtai laikytasi slaptumo reikalavimų. Atskirtuose kariniuose miesteliuose galėjo gyventi ir kariškių šeimos. 1985 m. turėjo būti iškeldinta 211 kariškių, o per pirmąjį 1986 m. pusmetį iš Lietuvos SSR teritorijoje įkurtų uždarų ir atskirtų karinių miestelių turėjo būti iškeldinti 227 kariškiai⁹⁷. Kiekvieną karininką ir jo šeimą sovietinė Lietuvos valdžia turėjo aprūpinti gyvenamuoju plotu. Tokie dideli gyvenamojo ploto reikalavimai sukėlė naujų rūpesčių sovietinei Lietuvos valdžiai, nes Sovietų Sąjungoje mažėjant statybų apimčiai, respublika neturėjo galimybių tiek kariškių aprūpinti gyvenamuoju plotu. Dėl to dalis jų likdavo be butų. Kadangi kariškių skaičius nuolat didėjo, o jų interesus sovietinė Lietuvos valdžia patenkindavo nevisiškai, susida-

rė problemiška padėtis, kurią mėgino spręsti pats Pabaltijo karinės apygardos vadas gen. plk. Anatolijus Betehtinas. Jis darė spaudimą LSSR MT pirmininkui Vytautui Sakalauskui išreikšdamas susirūpinimą, kad sovietinėje Lietuvoje nevykdomi SSRS MT nutarimai, ir reikalavo, kad LSSR MT imtųsi papildomų priemonių, siekdama paspartinti kariškių apgyvendinimą⁹⁸. Pagal pateiktus duomenis, Lietuvos SSR buvo skyrusi tik 59 proc. prašomo gyvenamojo ploto iškeldintiesiems iš karinių miestelių (1986 m. numatyta skirti 39 butus, per devynis mėnesius skirta 23)⁹⁹. Nors sovietinė Lietuvos valdžia neturėjo galimybių ir išteklių paspartinti naujų gyvenamųjų namų statybą ar kitais būdais patenkinti butų poreikį, Maskva ir Pabaltijo karinė apygarda nuolat darė spaudimą. LSSR MT šią problemą mėgino spręsti nurodydama vietos vykdomiesiems komitetams skirstant gyvenamąjį plotą karinei apygardai teikti pirmenybę prieš vietos gyventojus¹⁰⁰. Tokie sovietinės Lietuvos valdžios nurodymai reiškė ne ką kita, kaip kariškių poreikių protegavimą, nepaisant vietos gyventojų poreikių.

Nors kariškių aprūpinimas gyvenamuoju plotu sudarė tik dalį Pabaltijo karinės apygardos ir sovietinės Lietuvos valdžios santykių apimtį, tačiau santykiai šioje srityje atskleidė tam tikrus sovietinės Lietuvos valdžios politikos bruožus. Labiausiai paplitusi santykių tendencija – karinės struktūros reikalavo, o sovietinė Lietuvos valdžia reikalavimus tenkino. Be to, minėti reikalavimai dažnai neatitiko realių LSSR galimybių, tačiau valdžia, spaudžiama nuolatinės Maskvos kontrolės, dažniausiai tenkindavo juos nepaisydama vietos gyventojų poreikių. Gyvenamojo ploto skyrimo kariškiams klausimas svarbus ne tik dėl to, kad jis atskleidė sovietinės Lietuvos valdžios pasyvią poziciją bendraujant su karinės apygardos vadovybe ir SSRS gynybos ministerija, bet ir dėl to, kad kariškių apgyvendinimas sovietinės Lietuvos teritorijoje turėjo

ilgalaikių padarinių. Jie labiausiai išryškėjo Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir sovietinę kariuomenę išvedus iš Lietuvos. Išvedus iš Baltijos valstybių buvusios SSRS okupacinę kariuomenę, jose liko gyventi dešimtys tūkstančių Rusijos karinių pensininkų – atsargos karininkų. Dauguma jų – iš Rusijos (SSRS) kilę karininkai, tik mažuma – sovietinėje armijoje tarnavę lietuviai, latviai ar estai. 1995 m. pradžioje Lietuvoje buvo 9943 Rusijos kariniai pensininkai, o kartu su jų šeimų nariais – apie 30 tūkst. asmenų¹⁰¹. Taip visuomenėje susidarė gana didelė asmenų grupė, kuri, susiklosčius palankioms aplinkybėms, galėjo atstovauti Rusijos interesams.

VIETINIAI IŠTEKLIAI KARINIAMS POREIKIAMS PATENKINTI

Keliai ir transportas kariuomenei. Sovietinės kariuomenės poreikiai ir Pabaltijo karinės apygardos reikalavimai neapsiribojo vien prašymais sovietinės kariuomenės dalinius aprūpinti žemės sklypais, patalpomis ir butais kariškiams. Sovietinė Lietuvos valdžia turėjo rūpintis karinių komisariatų veiklos organizavimu, mobilizacinių priemonių rengimu, mobilizacinio rezervo sukūrimu, pašauktų į sovietinę kariuomenę asmenų raštingumo kėlimu, kariuomenės poreikiams reikalingų kelių, automobilių priežiūra ir t. t. Tiesa, keičiantis politinėms aplinkybėms ir sovietinei karinei doktrinai, keitėsi ir sovietinės Lietuvos valdžios kompetencijai priskiriami kariuomenės aprūpinimo klausimai. Tačiau nepaisant pokyčių, visa tai reikalavo didžiulių sovietinės Lietuvos išteklių. SSRS gynybos ministerija keleriems metams nustatydavo planus, kiek savo išteklių sovietinės respublikos turi tiekti kariniams tikslams. Rengdama mobilizacinio pajėgumo perspektyvinius planus sovietinė vietos valdžia turėjo numatyti ir tiesioginių tiekimų SSRS

gynybos ministerijai bei KGB apimtį, karinės produkcijos gamybai būtinus tiekimus.

Vykstant šaltajam karui, nuolat rengiantis karui, karinės žinybos nevengė savo reikmėms naudoti ir civilinius išteklius. Pagal SSKP CK ir SSRS MT 1958 m. nutarimą pradėta organizuotai kaupti mobilizacinius rezervus. Tam buvo naudojami vietiniai ištekliai arba, kaip nurodoma nutarime: „Respublikos įmonėse ir organizacijose kuriami mobilizaciniai pajėgumai gaminti karinę techniką, karinės paskirties maisto produktus ir įrenginius, vykdomas materialinių gėrybių kaupimas mobilizaciniame rezerve“¹⁰². Vienas iš mobilizacinio rezervo šaltinių buvo liaudies ūkio įmonėms priklausantys automobiliai ir traktoriai, kelių statybos, krovininė technika ir karinių automobilių įmonės. Kiekvienai įmonei ar organizacijai buvo nustatyta tam tikra autotechnikos, būtinos parengti mobilizaciniam rezervui, kvota. Pabaltijo karinės apygardos vadas tiesiogiai stebėjo ir kontroliavo, kaip rengiamas šis rezervas. Be to, automobilių ir karinė technika turėjo būti nuolat parengta perduoti ginkluotosioms pajėgoms. 1964 m. Pabaltijo karinės apygardos karo taryba, atlikusi automobilių ir karinės technikos mobilizacinės parengties patikrinimą, rado liaudies ūkio automobilių ir traktorių eksploatavimo, laikymo ir priežiūros trūkumų. Anot kariškių, tai mažino jų mobilizacinį pasirengimą. Sovietinėje Lietuvoje techninė autotransporto būklė buvo labai prasta. Iš karinės apygardos patikrintų 5026 mašinų net 870 vienetų (17 proc.) pasirodė esančios netinkamos SSRS gynybos ministerijai. Kaip pagrindiniai trūkumai buvo įvardytos šios priežastys: nepakankamas automobilių ūkių vadovų dėmesys mobilizuojamų automobilių atrankai ir lėtai vykdomas bendrojo naudojimo automobilių parko atnaujinimas¹⁰³.

LSSR automobilių transporto būklės patikrinimas parodė, kad blogiausia technika

buvo sukaupia kolūkių ir tarybinių ūkių automobilių ūkiuose. Kadangi sovietinėje Lietuvoje pagal planinę ekonomiką kolūkiai ir tarybiniai ūkiai turėjo įvykdyti jiems nustatytus produkcijos planus, automobilių technika buvo būtina žemės ūkio darbams. Už neįvykdytą planą kolūkiai turėdavo atsakyti aukštesnėms institucijoms. SSRS gynybos ministerijos nustatyta automobilių technikos mobilizacinio rezervo rengimo prievolė kolūkiams ir tarybiniam ūkiams buvo tikra našta. Mėgindama laviruoti tarp atsakomybės SSRS MT ir karinėms žinyboms, respublikinė valdžia mobilizaciniam rezervui skirdavo prasčiausią techniką, kad bent minimaliai apsaugotų liaudies ūkio interesus ir kartu įvykdytų Pabaltijo karinės apygardos reikalavimus. LSSR MT, reaguodama į Pabaltijo karinės apygardos išreikštas pastabas, nuolankiai stengėsi pašalinti visus nustatytus trūkumus, skyrė papildomų lėšų automobilių būklei pagerinti. Buvo imtasi atitinkamų priemonių respublikos automobilių transporto būklei pagerinti – automobilių ūkiai aprūpinti atsarginių detalių, instrumentų, inventoriaus ir automobilių reikmenų atsargomis¹⁰⁴. Tačiau toks sovietinės Lietuvos valdžios elgesys labiau panašus į „atsirašinėjimą“ – juk detalių ar instrumentų reikėjo ne tik mobilizaciniam rezervui rengti. Pabaltijo karinė apygarda, siekdama bent kiek pagerinti karinių automobilių kolonų parengimą ir paskatinti atsakingus asmenis daugiau dėmesio skirti autotransporto mobilizacinio rezervo rengimui, įsteigė Raudonosios vėliavos apdovanojimą geriausiai apygardos automobilių kolonai¹⁰⁵. Šis apdovanojimas kasmet sovietinės armijos ir karinio jūrų laivyno dieną (vasario 23 d.) turėjo būti skiriamas geriausių karinių mobilizacinių rezultatų pasiekusiai automobilių kolonai.

Pažymėtinas faktas, kad SSRS ginkluotųjų pajėgų generalinis štabas turėjo teisę sudaryti sąrašą karinio tipo automobilių kolonų, kuriomis LSSR MT be štabo sutikimo nega-

lėjo laisvai disponuoti, net jeigu automobilių technika buvo reikalinga derliui nuimti¹⁰⁶. Tokia teisė varžė vietos valdžios galimybes laisvai disponuoti turima technika tenkinant savus poreikius. 1968 m. LSSR dar nebuvo pagerinusi autotransporto mobilizacinio pajėgumo būklės. Iš Pabaltijo karinei apygardai pristatytų 5 tūkst. liaudies ūkio automobilių 500 buvo grąžinti, nes jie dėl prastos techninės būklės pasirodė esantys visiškai netinkami naudoti¹⁰⁷. Pabaltijo karinės apygardos vadas ir toliau spaudė LSSR MT prašydamas skirti daugiau lėšų automobilių technikai parengti¹⁰⁸. Pagal Sovietų Sąjungos karinę koncepciją buvo visuotinai rengiamasi karui ir branduoliniams antpuoliams, todėl kariuomenės mobilizacinio pajėgumo klausimams teikta pirmenybė.

Iš sovietinės kariuomenės reikmėms naudojamų civilinių išteklių, liaudies ūkio automobiline technika nebuvo vienintelis reikalavimų objektas. Pabaltijo karinės apygardos reikalavimai priklausė nuo karinių dalinių išsidėstymo ir jiems keliamų uždavinių. Todėl vienas svarbiausių kariuomenės objektų bet kurioje šalyje buvo tvarkingi keliai. Jie būtini kariniams daliniams ir karinei technikai bei ginkluotei sklandžiai, nenutrūkstamai perdislokuoti, o tai buvo ypač svarbu kilus karo grėsmei. Pabaltijo karinė apygarda kišosi ir į sovietinės Lietuvos kelių būklės reikalus. Sovietinė Lietuvos valdžia turėjo pasirūpinti kelių pritaikymu kariuomenės poreikiams, kad Pabaltijo karinei apygardai būtų patogų vykdyti karinius dalinių mokymus, kelti karinį pasirėngimą. SSRS nutarimuose dėl liaudies ūkio mobilizacinio pasirėngimo numatyta sparčiai atstatyti kelius ir tiltus (SSKP CK ir SSRS MT 1961 m. rugsėjo 11 d. nutarimas Nr. 855-365 „Dėl SSRS liaudies ūkio mobilizacinio pasirėngimo“). Nutarimai įpareigojo vietos valdžią bendradarbiaujant su SSRS gynybos ministerija parengti kelių ir tiltų, turinčių gynybinę reikšmę, techninę dokumentaciją¹⁰⁹. Būtent Gynybos ministerija

nustatydamo, kurie pagal sovietinę karinę doktriną strategiškai svarbūs LSSR keliai ir tiltai turėjo būti pirmiausia atstatomi (ar statomi nauji). Sovietinė Lietuvos valdžia buvo įpareigota vykdyti tokius sprendimus neatsižvelgdama į vietinius poreikius, be to, Maskva atidžiai stebėjo, kaip sąjunginėse respublikose buvo vykdomas reikalavimas parengti mobilizacinį rezervą. Antai plečiant kelią nuo Telšių iki Šiaulių–Palangos plento, karinio dalinio vadas 1964 m. kreipėsi į LSSR MT pirmininką prašydamas palikti neasfaltuotą 4–5 m kelkraštį, kad tankai galėtų patogiai judėti. Atseit išasfaltavus kelią, tankai negalėtų išvažiuoti iš karinio miestelio Šiaurės kryptimi¹¹⁰. LSSR MT priėmė nutarimą kelio išvis neasfaltuoti. Taigi aki-vaizdu, kad civiliniai poreikiai buvo pako-reguojami karinių dalinių prašymu, jiems teikiant pirmenybę.

Motivuodama tuo, kad Pabaltijo karinės apygardos teritorija buvo „ruošiama kaip karinių veiksmų teatras“, apygardos vadovybė reikalavo iš sovietinės Lietuvos valdžios pašalinti visus trūkumus, neigiamai veikiančius kariuomenės kovinę parengtį. Kaip pagrindinius trūkumus Pabaltijo karinės apygardos karo taryba įvardijo tam tikrų kariuomenei strategiškai svarbių kelių netvarkingumą ar jų nebuvimą, baržų sunkiajai technikai plukdyti Nemunu trūkumą¹¹¹. Sovietinė Lietuvos valdžia ten, kur leido jos kompetencija ir nebuvo griežtos Maskvos kontrolės, įvertinusi realias Lietuvos SSR galimybes, kartais drįsdavo atsisakyti patenkinti karinės apygardos reikalavimus. Pavyzdžiui, nepaisant to, kad su prašymu kreipėsi Pabaltijo karinės apygardos karo taryba, 1971 m. buvo atsisakyta statyti strategiškai svarbų tiltą per Nerį ties Čiobiškiu (50 km nuo Vilniaus), motyvuojant lėšų ir materialinių išteklių trūkumu¹¹². Minėtas atvejis išskirtinis dėl vieno asmens – LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus vaidmens. 1958 m. prasidėjusios N. Chruščiovo karinės reformos rezultatas buvo didėjantis komunis-

tų partijos vaidmuo karinėse struktūrose. Karinių apygardų karo tarybose, kurios anksčiau buvo pavaldžios apygardų vadams, daugumą sudarė partijos atstovai. Karo tarybos turėjo spręsti svarbiausius klausimus, susijusius su kariuomenės gyvenimu ir veikla. Jos buvo atskaitingos SSRS CK, vyriausybei ir gynybos ministrui. Karo tarybų narius tvirtindavo SSKP CK¹¹³. Pabaltijo karinės apygardos karo tarybos nuolatiniu nariu buvo paskirtas ir A. Sniečkus. Taigi tilto per Nerį ties Čiobiškiu statybos klausimas buvo sprendžiamas vienoje institucijoje – Pabaltijo karinės apygardos karo tarybos posėdyje dalyvaujant A. Sniečkui. Raštą, kuriuo atsisakoma statyti tiltą, pasirašė du Lietuvos pareigūnai – A. Sniečkus ir LSSR MT pirmininkas J. Maniušis. Reikia manyti, kad A. Sniečkaus ir J. Maniušio pozicijos buvo suderintos. Kita vertus, sunku nustatyti, koks vaidmuo sprendžiant šį klausimą teko A. Sniečkui, kokia buvo jo pozicija svarstant reikalus, susijusius su sovietinės Lietuvos interesais, ir kaip tai paveikė santykius su Pabaltijo karine apygarda. Pažymėtina, kad karinės struktūros į LKP CK pirmąjį sekretorių ir MT pirmininką dažniausiai kreipdavosi A. Sniečkui būnant pirmuoju sekretoriumi.

Naujas Pabaltijo karinės apygardos ir sovietinės Lietuvos valdžios santykių etapas susijęs su kelių aerodrominių ruožų įrengimu ir priežiūra. 1957 m. gegužės 6 d. SSRS MT priėmė nutarimą Nr. 493-243ss „Dėl SSRS ginkluotųjų pajėgų aviacijos išsklaidymo“, kuriuo sovietinių respublikų MT įpareigotos organizuoti sąjunginės ir respublikinės reikšmės kelių statybas ir rekonstrukcijas bei juose numatyti ruožų, tinkamų lėktuvams pakilti ir nusileisti, įrengimą. Pagal minėtą nutarimą sovietinėje Lietuvoje turėjo būti įrengti keturi kelių aerodrominiai ruožai: Biržų, Kartenos, Kruopių ir Šakių. Ginkluotųjų pajėgų štabui Lietuvos SSR surengus kelių aerodrominių ruožų patikrinimą išaiškėjo, kad, nepaisant vietos valdžios vykdomų statybos

darbų, kovinė aviacija dar negalėjo naudoti nė vieno ruožo¹¹⁴. Pabaltijo karinė apygarda nurodė ir trūkumus, dėl kurių kelių aerodrominiai ruožai buvo netinkami aviacijai: netinkama kelio danga (skaldą reikėjo pakeisti asfaltu), neįrengtos aikštelės (būtinai turėjo būti dvi), neiškirstos miškų juostos, trukdančios lėktuvams nusileisti ir pakilti. Aerodrominis ruožas kelyje Naujoji Akmenė–Kruopiai dar buvo įrenginėjamas, o karinė apygarda reikalavo skubinti statybas, kad jos būtų baigtos iki 1984 m. Dėl lėšų ir materialinių išteklių trūkumo LSSR automobilių transporto ir plentų ministerija siūlė atidėti kelių aerodrominių ruožų statybą¹¹⁵. LSSR MT sprendimu aerodrominio ruožo kelyje Naujoji Akmenė–Kruopiai statyba buvo atidėta.

Padėtis pasikeitė 1985 m., kai Sovietų Sąjungoje buvo baiminamasi, kad priešas gali panaudoti naujas, modernias gynybos sistemas. SSRS MT įpareigojo vietos valdžią į respublikų ekonominės ir socialinės plėtros planus įtraukti naujų aerodrominių ruožų statybas sąjunginės bei respublikinės reikšmės keliuose¹¹⁶. Nurodyti darbai turėjo būti finansuojami sąjunginių respublikų MT lėšomis. Tačiau lėšų, matyt, vis tiek nebuvo skiriama pakankamai, pagal jas ir buvo koreguojami respublikiniai planai. Aerodrominio ruožo kelyje Naujoji Akmenė–Kruopiai statyba, „įvertinus kelių statybos organizacijų realias galimybes ir skiriamus materialinius išteklius kelių priežiūros poreikiams“, planuota tik 1987 m.¹¹⁷ Tai rodo tendenciją, kad ne tik sąjunginiame, bet ir respublikų biudžete trūko išteklių visoms karinėms programoms įgyvendinti. Tad sovietinė Lietuvos valdžia jau nebegalėjo besąlygiškai vykdyti Maskvos nurodymų.

Lietuviai sovietinėje kariuomenėje. Pagrindiniai ištekliai, būtini kariuomenei egzistuoti, svarbesni už žemės sklypus, patalpas, kelius ar automobilius, yra žmonės. Sovietų Sąjungos visų rūšių kariuomenėje skirtingais laikotarpiais vienu metu tarnavo apie ketu-

ris milijonus kariškių. Nors mobilizacinė sistema Lietuvoje nagrinėjamoju laikotarpiu praktiškai jau buvo sukurta, keičiantis politinėms ir ekonominėms aplinkybėms, SSRS vadovybė nuolat ją tobulino. Buvo išleidžiami atitinkami nutarimai ir vietos valdžia įpareigojama bendradarbiauti su kariniais komisariatais. Vietos valdžios vaidmuo vykdamas šaukimus į sovietinę armiją buvo išplėstas iki šaukiamų jaunuolių išsilavinimo patikrinimo. Aštuonmečio išsilavinimo neturintys šaukiamoji ir ikišaukiamoji amžiaus jaunuoliai turėjo būti nukreipti į specialiojo techninio parengimo mokyklas, buvo tikrinamos šaukiamoji amžiaus jaunuolių žinios, organizuojami karinio politinio auklėjimo renginiai¹¹⁸. Išsilavinusių šauktinių poreikis buvo susijęs su modernėjančia kariuomenės ginkluote ir technika.

Siekdama sukurti bendrą karinių mobilizacinių organų, t. y. karinių komisariatų sistemą, SSRS valdžia sąjunginių respublikų MT įpareigojo sudaryti sąrašą pavaldžių organizacijų, kuriose būtina turėti karinius mobilizacinius organus. 1968 m. karinių komisariatų skyriai buvo įsteigti ir LSSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijoje bei jai pavaldžiose įstaigose¹¹⁹. Pagrindinė karinių komisariatų užduotis buvo sukurti mobilizacinį planą, parengti karo prievolinkų – darbininkų – rezervą, įforminti šaukimų į tikrąją karinę tarnybą atidėjimą aukštųjų mokyklų dieninio, vakarinio ir neakivaizdinio skyrių šauktiniams (įstojuosiems į mokymo įstaigas iki 1968 m. sausio 1 d.)¹²⁰. Karinių komisariatų įsteigimas mokymo įstaigose rodo sovietų valdžios suinteresuotumą, kad darbas, susijęs su šaukimais į kariuomenę, būtų atliktas kuo veiksmingiau, užregistruojant kiekvieną tinkamą karinei tarnybai ir apmokytą asmenį.

Mobilizacijos į sovietinę armiją principų kaita tiesiogiai priklausė nuo sovietinės ideologijos ir politinių veiksmų. Per visą sovietinės okupacijos laikotarpį iki XX a. de-

vintojo dešimtmečio aukštųjų mokyklų studentai į kariuomenę nebuvo šaukiami. Taip pat į karinę tarnybą nebuvo šaukiami asmenys, neįgiję vidurinio išsilavinimo (išskyrus laikotarpį nuo 1961 m., kai vidurinių bei profesinių technikos mokyklų jaunuoliai, sulaukę šaukiamojo amžiaus, nebuvo atleidžiami nuo karo prievolės)¹²¹. SSKP ir SSRS MT 1984 m. priimtu įstatymu panaikintas atleidimas nuo karo tarnybos jaunuoliams, studijuojantiems aukštosiose mokyklose, vidurinėse jūreivystės mokyklose, pilietinės aviacijos mokyklose, žuvies pramonės technikuose, VRM gaisrinėse. Nuo karo prievolės metams buvo atleidžiami tik šaukiamojo amžiaus asmenys, baigę profesines technikos mokyklas ir pagal paskyrimą nukreipti dirbti į įmones, įstaigas ir ministerijų organizacijas¹²². Sovietinė vyriausybė, savo nutarimais siaurindama arba išplėsdama šaukiamų asmenų kategorijas, atsižvelgdama į karinės doktrinos pokyčius ir liaudies ūkio ypatybes, galėjo koreguoti karo prievolininkų skaičių. Turimi duomenys rodo, kad nuo XX a. šeštojo–septintojo dešimtmečių iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos šaukiamųjų į tarnybą sovietinėje kariuomenėje skaičius nuolat augo (1971 m. į kariuomenę turėjo būti pašaukta 292 tūkst. jaunuolių, nepatekusių į liaudies ūkio rezervą, o 1973 m. iš viso pašaukta 369 tūkst. jaunuolių)¹²³.

Be šaukimų į kariuomenę, SSRS MT numatė ir eilinius šaukimus į LSSR vidaus bei konvojinės apsaugos dalinius, buvusius Viešosios tvarkos apsaugos (vėliau – Vidaus reikalų) ministerijos žinioje. Įdomus faktas, kad į LSSR vidaus tarnybą 1964 m. buvo prašoma papildomai pašaukti 300 žmonių, iš kurių tik 10 proc. turėjo būti vietinės tautybės¹²⁴. Susidarė visai nelogiška padėtis – sovietinės Lietuvos vidaus tvarką turėjo palaikyti pirmiausia nelietuvių tautybės asmenys. Tokia padėtis tęsėsi jau nuo NKVD 4-osios (gen. Pavelo Vetrovo) divizijos lai-

kų – šiuose daliniuose tarnavo vien rusai ir – svarbiausia – nevietiniai.

Stiprėjant ginkluotųjų pajėgų pozicijoms, SSRS vis daugiau dėmesio ir išteklių skyrė sovietinei kariuomenei tobulinti. 1957 m. gruodžio mėn. SSRS MT ir SSRS ginkluotųjų pajėgų generalinis štabas priėmė nutarimą, kuriuo buvo įtvirtinti kasmetiniai kariniai mokymai – „сборы“¹²⁵. Šių mokymų tikslas buvo kelti ir palaikyti karinį pasirengimą, rengti deficitinius specialistus. Kasmet buvo pašaukiamas skirtingas karo prievolininkų skaičius ir reikalaujama skirtingo automobilių ir traktorių technikos skaičiaus (žr. 4 lentelę).

Kariniai mokymai trukdavo 20–90 dienų. Karo prievolininkų šaukimas į karinius mokymus buvo išskirstytas visiems metams į priekį, tačiau atsižvelgiant į liaudies ūkio interesus, į vienadienius mobilizacinius mokymus dažniausiai buvo šaukiama žiemos metu, kad darbo jėga nebūtų atitraukiama nuo darbo¹²⁶. Šaukimų į karinius mokymus organizacinius klausimus sprendė kariniai komisariatai. Kita vertus, karinius mokymus pamažu imta vykdyti ir vasarą, o mobilizuotas papildomas pajėgas naudoti žemės ūkio darbams Kazachijoje ir Rusijoje.

Nepaisant visos mobilizacinio pasirengimo sistemos tobulinimo ir priežiūros, sovietinėje Lietuvoje 1958 m. paskelbus netikėtą mokomąjį karinį pavojų ir patikrinus LSSR karinių komisariatų mobilizacinį pasirengimą, išaiškėjo, kad nė vienas karinis komisariatas neįvykdė jiems keliamų mobilizacinių reikalavimų¹²⁷. Kaip pagrindinės tokio prasto mobilizacinio pasirengimo priežastys buvo įvardyta tai, jog kai kurių įstaigų ir organizacijų vadovai nežinojo SSRS įstatymo „Dėl visuotinės karinės prievolės“, taip pat vadovų neatsakingumas sprendžiant karinius mobilizacinius klausimus ir kt. Karinės apygardos atliktas karinių komisariatų patikrinimas parodė, kad sovietinėje Lietuvoje XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje buvo mažiau

4 lentelė. Į kasmetinius karinius mokymus ir vienadienius mobilizacinius mokymus renkamų karo prievolininkų skaičiaus kaita

Metai	Karo prievolininkų skaičius	Technika (vnt.)	Į vienadienius mobilizacinius mokymus šaukiamų karo prievolininkų skaičius	Technika (vnt.)
1971	8200	225	8000	1650
1977	12 500	315	300	950
1982	20 200	1000	6600	–
1983	22 000	1050	6400	–
1985	20 500	830	6200	–
1987	19 000	728	6600	–

Šaltiniai: PKA vado armijos gen. G. Chetagurovo 1970 m. lapkričio 17 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1099, l. 313; PKA vado gen. plk. A. Mašrovo 1976 m. lapkričio 22 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, b. 1251, l. 153–154; PKA vado gen. plk. Postnikovo 1981 m. gruodžio 11 d. raštas LSSR MT pirmininkui R. Songailai, *ibid.*, b. 1419, l. 2–4; PKA vado gen. lt. Kochbachtejevo 1982 m. gruodžio 30 d. raštas LSSR MT pirmininkui R. Songailai, *ibid.*, b. 1451, l. 1–3; PKA vado gen. plk. A. Betehtino 1984 m. gruodžio 18 d. raštas LSSR MT pirmininkui R. Songailai, *ibid.*, b. 1489, l. 62–63; PKA vado gen. plk. A. Betehtino 1986 m. gruodžio 18 d. raštas LSSR MT pirmininkui V. Sakalauskui, *ibid.*, b. 1571, l. 135.

paisoma karinių prievolių. Sovietinė Lietuvos valdžia į pastabas neatsakė, taip tik patvirtindama teiginį, kad Lietuvos organizacijose, įmonėse ir įstaigose karinis mobilizacinis pasirengimas dažnai buvo tik „popierinis“.

Atrodo, jog kariuomenės poreikiai ir reikalavimai buvo menkiau tenkinami ne tik sovietinės Lietuvos įmonėse ar įstaigose. Pastebėta, kad komunistų partijos reikalavimų neatitiko ikišaukiamojo ir šaukiamojo amžiaus jaunuolių karinis-patriotinis auklėjimas¹²⁸. Kariniai komisariatai buvo įpareigoti iš esmės keisti jaunuolių karinio-patriotinio auklėjimo veiklą ir metodus, į šią veiklą įtraukiant ir vietinę sovietinės Lietuvos valdžią. Nepaisant visų Pabaltijo karinės apygardos pastangų išlaikyti vyraujančią kariuomenės padėtį, net skiriant sovietinei kariuomenei didžiausius išteklius, jos pozicijos ėmė klibėti iš pagrindų dėl pasikeitusio žmonių požiūrio į tarnybą okupacinėje kariuomenėje. Tam įtakos pirmiausia turėjo karinis konfliktas Afganistane (1979–1989 m. tarnavusių

Afganistane jaunuolių skaičius buvo išaugęs iki 5 tūkst.)¹²⁹. Nestatutiniai santykiai, vadinamoji „dedovščina“, ir pakrikusi moralė pačioje kariuomenėje taip pat buvo svarbios priežastys, formavusios atitinkamas visuomenės nuostatas sovietinės kariuomenės atžvilgiu¹³⁰. Jau nuo 1988 m. vis daugiau žmonių sovietinę kariuomenę ėmė vertinti iš pradžių kaip „svetimą“, vėliau – kaip okupacinę ir Lietuvai priešišką struktūrą.

IŠVADOS

1. Nagrinėjamoju 1963–1986 m. laikotarpiu keitėsi sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių objektas. Iš pradžių, sovietinei kariuomenei tik kuriantis Lietuvos teritorijoje, buvo reikalaujama didelių žemės plotų, vėliau pereita prie prašymų suteikti leidimus statyti specialiuosius objektus, kirsti miškus, išplėsti karinių dalių teritoriją. Iš vyraujančių santykių tenden-

cijų viena ryškiausių buvo žemės skyrimo kariniams daliniams proceso unifikavimas. Tačiau skiriant žemės sklypus nebuvo bendro sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių modelio. Apskritai sovietinės Lietuvos valdžios santykiai su Pabaltijo karine apygarda keitėsi tik vienu atžvilgiu – daugėjo atsisakymų skirti žemės sklypus ar patenkinti kitus karinių dalinių prašymus, pavyzdžiui, duoti leidimus statyti specialiuosius objektus, skirti lėšų naujų patalpų statyboms ir pan.

2. Lietuvos miškų karinė gamtonauda buvo vienas iš veiksnių, turėjusių įtakos sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių pokyčiui. Kariniams daliniams skirti miškų masyvai dažnai būdavo neprižiūrimi, netvarkomi, nekontroliuojamas miškų kirtimas. Būtent miškų kontrolės srityje sovietinė Lietuvos valdžia išreiškė nors ir nenuosekliai, bet jau aiškia poziciją rūpin-tis ūkiniais Lietuvos SSR interesais, teikiant jiems pirmenybę prieš Pabaltijo karinės apygardos reikalavimus. Tačiau santykių pokytis tik gamtos apsaugos srityje rodo, kad sovietinėje Lietuvoje ir toliau vyravo karinės struktūros.

3. Sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykiai labai priklausė nuo galimybės patenkinti kariškių socialinius poreikius. Svarbiausias jų – kariškių aprūpinimas gyvenamuoju plotu. Pagrindines aprūpinimo sąlygas diktavo iš Maskvos siunčiami nutarimai ir įsakymai. Kaip viena iš kariškių aprūpinimo gyvenamuoju plotu priemonių buvo nustatytas butų „dešimtinės“ mokestis ir plečiami statybos mastai. Sovietinės ideologijos formuojamas kariuomenės įvaizdis nulėmė, kad jos poreikiai turėjo būti tenkinami greitai, suteikiant jai viską, ko reikia. Pirmenybė buvo teikiama kariškių aprūpinimui gyvenamuoju plotu, todėl vietos valdžia, net ir norėdama pirmiausia tenkinti sovietinės Lietuvos gyventojų poreikius, turėdavo sutelkti visas pastangas, kad patenkintų Pabaltijo karinės apygardos reikalavimus.

Sprendžiant kariškių aprūpinimą butais, XX a. aštuntojo dešimtmečio viduryje sovietinėje Lietuvoje susidarė nepaskirto gyvenamojo ploto skola. Didelis gyvenamųjų patalpų trūkumas tarp sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos sukėlė papildomą įtampą. Dėl sovietinės karinės doktrinos pokyčių atsirado dar viena kategorija asmenų, kuriuos reikėjo aprūpinti gyvenamuoju plotu: tai buvo paleisti į atsargą ir iškeliami iš karinių miestelių kariškiai. Ir šiuo atveju, trūkstant gyvenamojo ploto, kariškių apgyvendinimo poreikiams buvo teikiama pirmenybė prieš vietos gyventojus.

4. Pagal karinę doktriną tikintis galimo staigaus Vakarų valstybių oro antpuolio ar branduolinio ginklo panaudojimo, Sovietų Sąjungoje vyko pasirengimas karui. Sąjunginės respublikos, įskaitant ir Lietuvos SSR, turėjo įgyvendinti Maskvoje priimamus pasirengimo karui planus. Vietinė Lietuvos valdžia buvo įpareigota kartu su karinėmis struktūromis parengti respublikos kelius, aerodromus, automobilių kolonas, siekiant tobulinti kariuomenės karinį pasirengimą galimo karo atveju. Svarbu tai, kad visiems kariuomenės poreikiams tenkinti buvo naudojami vietos išteklių ir lėšos, kariuomenės mobilizacinio pajėgumo klausimams buvo teikiama pirmenybė, o civiliniai poreikiai koreguojami sovietinės kariuomenės interesų naudai. Lietuvos gyventojų poreikiai tapdavo antraciliais aprūpinant į Lietuvos teritoriją neteisėtai įvestą sovietinę kariuomenę.

5. Sovietinėje Lietuvoje kariuomenė ne visą laiką užėmė ypatingą poziciją. XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje vyko tam tikri sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos santykių pokyčiai mobilizacinio pajėgumo srityje. Sovietinės Lietuvos organizacijose, įmonėse ir įstaigose ryškėjo tendencija mažiau paisyti karinių mobilizacinių planų, o vietinė Lietuvos valdžia nesiėmė jokių priemonių ištaisyti susiklosčiusią padėtį. Pamažu kito ir žmonių požiūris į privalomąją tarnybą sovietinėje kariuomenėje.

Nuorodos

- ¹ D. Žalimas, *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas: pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę*, V., 1997, p. 153.
- ² Ibid., p. 56.
- ³ Ibid., p. 58.
- ⁴ R. Kraujelis, *Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 m.: Daktaro disertacija*, V., 2006, p. 135.
- ⁵ Č. Stankevičius, *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*, V., 2002, p. 29.
- ⁶ Л. Мьялкоо, *Советская аннексия и государственный континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940–1991 г. г. и после 1991 г.*, Tartu University Press, 2005, с. 285.
- ⁷ Ibid., с. 286.
- ⁸ *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, V., 2005, p. 554.
- ⁹ Л. Мьялкоо, op. cit., с. 290.
- ¹⁰ J. R. Adelman, *Communist Armies in Politics*, Boulder, CO, Westview Press, 1982; R. Kolkowicz, A. Korbonski, *Soldiers, Peasants and Bureaucrats: Civil-Military Relations in Communist and Modern Societies*, London, Boston, 1982.
- ¹¹ R. Kolkowicz, A. Korbonski, op. cit., p. 109.
- ¹² R. Kšanytė, „Sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos bei jos įgulų santykiai 1946–1962 m.“ *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2(18), 2005.
- ¹³ D. Žalimas, op. cit.
- ¹⁴ R. Kraujelis, op. cit.
- ¹⁵ Л. Мьялкоо, op. cit.
- ¹⁶ Ibid., с. 16.
- ¹⁷ R. Baubinas, J. Timinskas, *Karinė gamtonauda Lietuvoje sovietmečiu: ekologinės pasekmės*, V., 1997–1998.
- ¹⁸ Č. Stankevičius, op. cit.
- ¹⁹ Lietuvos SSR Ministrų Tarybos (toliau – MT) Reikalų valdyba. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakai, SSRS MT Prezidiumų posėdžių protokolų ištraukos, SSRS MT nutarimų projektai, SSRS MT Prezidiumo Komisijos einamiesiems reikalams ir Komisijos užsienio ekonominiams klausimams posėdžių protokolų ištraukos, Darbo jėgos rezervavimo SSRS liaudies ūkiui komisijos nutarimai, LSSR MT valdybos įsakymai, susirašinėjimas ir kt. (1962–1987 m.), Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-754, ap. 13, t. 1–2.
- ²⁰ *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, p. 553.
- ²¹ J. R. Adelman, op. cit., p. 27.
- ²² Pabaltijo karinės apygardos (toliau – PKA) vado kariuomenės gen. plk. G. Chetagurovo 1964 m. vasario 12 d. raštas M. Šumauskui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 966, l. 2.
- ²³ R. Baubinas, J. Timinskas, op. cit., p. 36.
- ²⁴ PKA vado pavaduotojo kariuomenės gen. ltn. K. Abramovo 1963 m. gegužės 27 d. raštas M. Šumauskui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 857, p. 24.
- ²⁵ SSRS MT pirmininko pavaduotojo N. Vasiljevo 1976 m. balandžio 23 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, ibid., b. 1254, l. 2.
- ²⁶ SSRS MT nuostatų dėl žemės sklypų skyrimo gynybiniam ir kariniams objektams tvarkos projektas, ibid., l. 4.
- ²⁷ LSSRS žemės ūkio ministerijos 1969 m. gruodžio 24 d. raštas LSSR MT, ibid., b. 1090, l. 8.
- ²⁸ Karinio dalinio Nr. 89486 vado plk. Vareniko 1964 m. sausio 7 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, ibid., b. 919, l. 1.
- ²⁹ Žemės ūkio ir paruošų skyriaus 1964 m. vasario 10 d. pažyma, ibid., l. 5.
- ³⁰ SSRS gynybos ministerijos pavaduotojo N. Popovo 1968 m. liepos 27 d. raštas LSSR MT, ibid., b. 1063, l. 11.
- ³¹ LSSR Šilutės rajono vykdomojo komiteto 1968 m. gruodžio 17 d. išvada, ibid., l. 19.
- ³² LSSR MT pavaduotojo K. Kairio 1969 m. sausio 20 d. raštas SSRS gynybos ministro pavaduotojui gen. plk. A. Kamarovskiui, ibid., b. 1063, l. 22.
- ³³ SSRS gynybos ministerijos statybų ir skirstymo dalinio vado pavaduotojo N. Popovo 1969 m. vasario 18 d. raštas LSSR MT, ibid., l. 23.
- ³⁴ LSSR žemės ūkio ministro M. Grigaliūno 1976 m. rugpjūčio 17 d. raštas LSSR MT, ibid., b. 1254, l. 36.
- ³⁵ R. Kšanytė, op. cit., p. 89.
- ³⁶ SSRS gynybos ministerijos oro desantinių pajėgų vado gen. plk. Margelovo 1963 m. lapkričio 14 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 857, l. 50.
- ³⁷ LSSR MT pirmininko J. Maniušio 1963 m. gruodžio 4 d. atsakymas SSRS gynybos ministerijos oro desantinių pajėgų vadui gen. plk. Margelovui, ibid., l. 51.
- ³⁸ LSSR MT pirmininko pavaduotojo K. Kairio 1965 m. vasario 12 d. raštas PKA vadui gen. plk. G. Chetagurovui, ibid., b. 966, l. 8.

³⁹ PKA vado gen. ltn. B. Lichačiovo 1971 m. gruodžio 8 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, b. 1142, l. 17.

⁴⁰ LSSR valstybinės plano komisijos pirmininko pavaduotojo A. Brazausko 1971 m. gruodžio 22 d. atsakymas į LSSR MT laišką dėl karinio dalinio Nr. 52988 dislokacijos, *ibid.*, l. 28.

⁴¹ PKA vado gen. plk. A. Betechino 1985 m. kovo 18 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui P. Griškevičiui ir LSSR MT pirmininkui R. Songailai, *ibid.*, b. 1527, l. 39.

⁴² LSSR valstybinio plano komiteto pirmininko pirmojo pavaduotojo G. Jackevičiaus 1985 m. kovo 19 d. raštas LSSR MT dėl karinio dalinio Nr. 11807 patalpų perdavimo Kėdainių rajono vykdomajam komitetui, *ibid.*, l. 41.

⁴³ LSSR MT pirmininko R. Songailos 1985 m. gegužės 11 d. raštas PKA vadui gen. plk. A. Betechinui, *ibid.*, l. 43–44.

⁴⁴ Mokomosios oro desantinės divizijos Nr. 44 vado plk. Chatilovo 1966 m. balandžio 9 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, *ibid.*, b. 997, l. 1.

⁴⁵ PKA kariuomenės vado gen. plk. G. Chetagurovo 1970 m. spalio 16 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, b. 1112, l. 30.

⁴⁶ R. Kšanytė, *op. cit.*, p. 88.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 89.

⁴⁸ LSSR žemės ūkio ministro M. Grigaliūno 1985 m. rugsėjo 3 d. raštas LSSR MT, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1527, l. 111.

⁴⁹ Karinio dalinio Nr. 42341 vado gen. mjr. Gluchovskio 1974 m. spalio 10 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, b. 1205, l. 53.

⁵⁰ LSSR MT pirmininko J. Maniušio 1974 m. lapkričio 19 d. raštas karinio dalinio Nr. 42341 vadui, *ibid.*, b. 1205, l. 56.

⁵¹ Baltijos uosto jūrų inžinerinės tarnybos viršininko pavaduotojo plk. S. Petrovo 1980 m. lapkričio 24 d. raštas LSSR MT reikalų valdytojui, *ibid.*, b. 1357, l. 12.

⁵² SSRS gynybos ministerijos kariuomenės statybos ir iškvartiravimo pavaduotojo, inžinerijos kariuomenės maršalo N. Šestopalovo 1983 m. gegužės 27 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, b. 1451, l. 9.

⁵³ Prienų rajono vykdomojo komiteto pirmininko A. Budbergio 1969 m. birželio 18 d. kreipimasis į LSSR MT, *ibid.*, b. 1090, l. 10–11.

⁵⁴ LSSR Šilutės rajono vykdomojo komiteto pirmininkės D. Nagienės 1981 m. balandžio 27 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, b. 1387, l. 18.

⁵⁵ LSSR žemės ūkio ministro M. Grigaliūno 1983 m. birželio 10 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, b. 1451, l. 11.

⁵⁶ LSSR MT pirmininko M. Šumausko 1964 m. rugsėjo 5 d. raštas PKA vadui gen. plk. G. Chetagurovui, *ibid.*, b. 919, l. 29.

⁵⁷ R. Kšanytė, *op. cit.*, p. 89.

⁵⁸ LSSR MT pirmininko pavaduotojo V. Vazalinsko 1970 m. liepos 10 d. raštas PKA vadui kariuomenės gen. plk. G. Chetagurovui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1112, l. 17.

⁵⁹ PKA vado kariuomenės gen. plk. G. Chetagurovo 1970 m. rugpjūčio 19 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, l. 20.

⁶⁰ LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministro A. Matulionio 1963 m. rugpjūčio 7 d. raštas PKA vadui gen. plk. J. Gusakovskiui, *ibid.*, b. 857, l. 34.

⁶¹ Karinio dalinio Nr. 93613 vado gvardijos pulkininko D. Škrudnevo 1964 m. gegužės 11 d. raštas LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministrui A. Matulioniui, *ibid.*, b. 919, l. 24.

⁶² R. Kšanytė, *op. cit.*, p. 88.

⁶³ LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministro pavaduotojo V. Verbilos 1966 m. rugpjūčio 24 d. raštas LSSR MT, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 997, l. 5.

⁶⁴ LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministro A. Matulionio 1972 m. gegužės 31 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, b. 1150, l. 127–128.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ PKA vado gen. mjr. M. Tereščenkos 1972 m. liepos 3 d. raštas LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministrui A. Matulioniui, *ibid.*, l. 133.

⁶⁷ LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės laikinai einančio ministro pareigas V. Verbilos 1972 m. rugpjūčio 14 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, l. 129–130.

⁶⁸ SSRS valstybinio plano komiteto pirmininko pavaduotojo N. Gusevo 1972 m. gruodžio 20 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, l. 138.

⁶⁹ PKA vado gen. ltn. Lichačiovo 1969 m. rugsėjo 18 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, b. 1090, l. 44.

⁷⁰ LSSR MT 1971 m. balandžio 30 d. pasitarimo dėl žemės sklypo skyrimo kariniam daliniui Nr. 93613 Kazlų Rūdos girininkijoje mokymo centro organizavimui protokolas, *ibid.*, b. 1142, l. 12–13.

⁷¹ R. Kšanytė, *op. cit.*, p. 89.

⁷² Karinio dalinio Nr. 18350 vado gen. ltn. D. Bobrovo 1983 m. rugsėjo 29 d. raštas LSSR MT pirmininko pavaduotojui K. Kairiui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1451, l. 25.

⁷³ LSSR MT pirmininko J. Maniušio 1976 m.

rugsėjo 7 d. raštas PKA vadui gen. plk. A. Mairovui, *ibid.*, b. 1254, l. 41.

⁷⁴ Karinio dalinio Nr. 22238 vado, Vilniaus įgulos viršininko plk. M. Suchanovo 1976 m. rugpjūčio 12 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, l. 42.

⁷⁵ LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministro V. Lukoševičiaus 1982 m. liepos 26 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, b. 1419, l. 23.

⁷⁶ PKA karinio dalinio Nr. 01655 vado gen. mjr. I. Oganiano 1982 m. rugpjūčio 31 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, l. 26.

⁷⁷ LSSR miškų ūkio ir miškų pramonės ministro V. Lukoševičiaus 1983 m. gruodžio 26 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, b. 1451, l. 28–29.

⁷⁸ J. R. Adelman, *op. cit.*, p. 26.

⁷⁹ LSSR karinio komisariato karinio komisaro artilerijos gen. mjr. P. Petronio 1965 m. gegužės 13 d. raštas Gyvenamųjų namų komisijos prie LSSR MT pirmininkui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 935, l. 5.

⁸⁰ R. Kšanytė, *op. cit.*, p. 94.

⁸¹ LSSR karinio komisariato karinio komisaro artilerijos gen. mjr. P. Petronio 1964 m. liepos 17 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 875, l. 26.

⁸² PKA kariuomenės vado gen. plk. G. Chetagurovo 1964 m. balandžio 23 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, *ibid.*, b. 918, l. 29.

⁸³ PKA kariuomenės vado gen. plk. G. Chetagurovo 1964 m. gegužės 11 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, *ibid.*, l. 41.

⁸⁴ Pažyma dėl PKA prašymo Panevėžio mieste skirti gyvenamąjį plotą, 1964 m. birželio 24 d., *ibid.*, b. 918, l. 43.

⁸⁵ R. Kšanytė, *op. cit.*, p. 93.

⁸⁶ Pabaltijo geležinkelio Vilniaus skyriaus viršininko G. Žemaičio 1975 m. balandžio 29 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1236, l. 22–23.

⁸⁷ PKA karinio dalinio Nr. 3404 vado plk. Šmaliuko 1974 m. lapkričio 12 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, b. 1229, l. 3.

⁸⁸ SSRS gynybos ministro pavadootojo A. Gelovano 1975 m. lapkričio 25 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, b. 1260, l. 3.

⁸⁹ *Ibid.*, l. 5.

⁹⁰ J. R. Adelman, *op. cit.*, p. 27.

⁹¹ PKA Baltijos laivyno vado admirolo V. Michailino 1975 m. balandžio 3 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1236, l. 21.

⁹² K. Antanaitis, „Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra“, *Darbai ir dienos*, 1998, Nr. 7, p. 199.

⁹³ LSSR valstybinio plano komiteto pirmininko pavadootojo G. Jackevičiaus 1983 m. balandžio 14 d. raštas LSSR MT, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1459, l. 18.

⁹⁴ SSRS gynybos ministro pavadootojo A. Gelovano 1975 m. lapkričio 25 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, b. 1260, l. 5.

⁹⁵ Komunalinio ūkio pažyma apie užduoties dėl gyvenamojo ploto skyrimo SSRS gynybos ministerijos kariniams daliniams vykdymą 1978 m., *ibid.*, b. 1332, l. 7.

⁹⁶ PKA vado gen. plk. A. Betechino 1986 m. rugsėjo 19 d. raštas LSSR MT pirmininkui V. Sakalauskui, *ibid.*, b. 1580, l. 82.

⁹⁷ Raudonosios vėliavos PKA vado pavadootojo plk. A. Šarikovo 1986 m. sausio 30 d. ir rugpjūčio 20 d. raštai LSSR MT, *ibid.*, l. 2–4, 36–37.

⁹⁸ Raudonosios vėliavos PKA vado gen. plk. A. Betechino 1986 m. rugsėjo 19 d. raštas LSSR MT pirmininkui V. Sakalauskui, *ibid.*, l. 82–83.

⁹⁹ LSSR MT Komunalinio ūkio skyriaus 1986 m. lapkričio 11 d. pažyma dėl PKA aprūpinimo gyvenamuoju plotu, *ibid.*, l. 7.

¹⁰⁰ LSSR MT 1986 m. rugsėjo 19 d. pranešimas Raudonosios vėliavos PKA vadui gen. plk. A. Betechinui, *ibid.*, b. 1580, l. 54.

¹⁰¹ Č. Stankevičius, *op. cit.*, p. 67.

¹⁰² R. Kšanytė, *op. cit.*, p. 98.

¹⁰³ PKA kariuomenės vado gen. plk. G. Chetagurovo 1967 m. vasario 13 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1017, l. 13–16.

¹⁰⁴ LSSR valstybinės plano komisijos pirmininko pavadootojo G. Goleševičiaus 1967 m. gegužės 17 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, l. 18–20.

¹⁰⁵ PKA štabo viršininko gen. ltn. Ivanovo 1967 m. rugsėjo 9 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, l. 34.

¹⁰⁶ SSRS gynybos ministerijos laikinai einančio generalinio štabo viršininko pareigas gen. plk. Štemenko 1967 m. birželio 30 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, b. 1017, l. 25.

¹⁰⁷ PKA kariuomenės vado, armijos gen. G. Chetagurovo 1968 m. gruodžio 8 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, b. 1051, l. 69–71.

¹⁰⁸ *Ibid.*, l. 71.

¹⁰⁹ PKA vado kariuomenės gen. G. Chetaguro-

vo 1968 m. rugsėjo 4 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, l. 64–65.

¹¹⁰ 3-iosios gvardijos motorizuotosios šaulių divizijos vado plk. Koletvincevo 1964 m. birželio 13 d. raštas LSSR MT pirmininkui, *ibid.*, b. 918, l. 50.

¹¹¹ PKA vado kariuomenės gen. G. Chetagurovo 1970 m. lapkričio 30 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, *ibid.*, b. 1099, l. 322–323.

¹¹² LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus ir LSSR MT pirmininko J. Maniušio 1971 m. kovo 9 d. raštas PKA karo tarybai, *ibid.*, l. 330–331.

¹¹³ R. Kšanytė, *op. cit.*, p. 104.

¹¹⁴ PKA karinių oro pajėgų vado aviacijos gen. lttn. P. Masalitino 1984 m. gegužės 30 d. raštas LSSR MT pirmininkui R. Songailai, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1489, l. 34–35.

¹¹⁵ LSSR automobilių transporto ir plentų ministro I. Černigovo 1984 m. birželio 26 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, l. 39–40.

¹¹⁶ SSRS gynybos ministro pavaduotojo karinių oro pajėgų vado, aviacijos maršalo A. Jefimovo 1985 m. sausio 18 d. raštas LSSR MT pirmininkui R. Songailai, *ibid.*, b. 1527, l. 24–25.

¹¹⁷ LSSR MT pirmininko 1985 m. sausio 22 d. raštas SSRS gynybos ministro pavaduotojui karinių oro pajėgų vadui, aviacijos maršalui A. Jefimovui, *ibid.*, b. 1527, p. 30.

¹¹⁸ Pasvalio rajono vykdomojo komiteto pirmininko P. Šidlausko 1964 m. spalio 17 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, b. 906, l. 7.

¹¹⁹ LSSR MT 1968 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl karinių mobilizacinių organų įsteigimo Lietuvos SSR

aukštojo ir specialiojo viduriniojo mokslo ministerijoje ir jai pavaldžiose įstaigose“, *ibid.*, b. 1008, l. 18.

¹²⁰ SSRS aukštojo ir specialiojo viduriniojo mokslo ministerijos 1968 m. sausio 28 d. raštas sąjunginių respublikų Aukštojo ir specialiojo viduriniojo mokslo ministerijoms (pagal sąrašą), *ibid.*, b. 1008, l. 14–16.

¹²¹ A. Ambrulevičiūtė, *Sovietinė kariuomenė Lietuvoje: atranka į kariuomenę, tarnyba ir jaunuolių žuvimo aplinkybės*, rankraštis, LGGRTC archyvas, V., 2005, p. 17.

¹²² *Ibid.*, p. 19.

¹²³ *Ibid.*, p. 35.

¹²⁴ LSSR MT pirmininko 1964 m. raštas SSRS ginkluotųjų pajėgų generalinio štabo viršininkui S. Biriuzovui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 906, l. 2.

¹²⁵ R. Kšanytė, *op. cit.*, p. 104.

¹²⁶ PKA vado kariuomenės gen. plk. G. Chetagurovo 1970 m. lapkričio 17 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1099, l. 313–319.

¹²⁷ PKA vado gen. plk. A. Betehtino 1985 m. spalio 5 d. raštas LSSR MT pirmininkui R. Songailai, *ibid.*, b. 1528, l. 28–30.

¹²⁸ PKA vado gen. plk. A. Betehtino 1985 m. rugsėjo 17 d. raštas LSSR MT pirmininkui R. Songailai, *ibid.*, b. 1527, l. 114.

¹²⁹ *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, p. 554.

¹³⁰ *Ibid.*, p. 554.

Gauta: 2006 07 20
Vilniaus universitetas,
Universiteto g. 3, Vilnius,
ingosha77@yahoo.com

Inga Arlauskaitė

**RELATIONS BETWEEN THE SOVIET LITHUANIAN GOVERNMENT
AND THE BALTIC MILITARY DISTRICT IN 1963–1986**

Summary

The Soviet annexation of Lithuania was also manifested in aspects such as supplying the Soviet army with the required resources. The influence of the Soviet army and the relations between the armed forces and the local authorities in Lithuania has not been thoroughly investigated. A study of the relations between the Soviet Lithuanian government and the Baltic Military District draws on numerous archival materials of 1963–1986, and reveals the basic tendencies in the relations. The influence of the Soviet military ethos is the primary characteristic of the relations between the Soviet army and the local authority. According to the Soviet military doctrine, the Soviet Union was expecting the potential use of nuclear weapons by Western countries, and was preparing for war. The Soviet republics, including Lithuania, had to implement prescriptions initiated in Moscow for preparations for war. Changes in the military doctrine influenced changes in the military and military-social demands. The demands of the military involved mainly requirements to enlarge the land possessions of the Baltic Military District and its garrisons, to provide the military with accommodation, to improve the condition of the country's roads, the mobilization of agricultural machinery, and the mobilization of people into the Soviet army. To meet the demands of the military, the Lithuanian government usually used local resources.

Relations between the Soviet Lithuanian government and the Baltic Military District in the sphere of land assignments had no united model. In the period 1963–1986 a substantial change in relations took place, increasing the number of failures to satisfy the military's requests. The consumption of Lithuanian forests by the military was one of the factors that influenced the changes in relations between the Baltic Military District and the Lithuanian government. The control of the exploitation of forests was a sphere where the Soviet Lithuanian authority expressed a particular position with regard to Soviet Lithuania's economic interests.

The relations between the Soviet Lithuanian government and the Baltic Military District depended on the possibility of the local authority to provide the army with accommodation. To guarantee the military housing, the Lithuanian government established the "10 percent fee" and also developed mass construction works. Nevertheless, in the Seventies, Lithuania fell into debt supplying accommodation to the Baltic Military District.

The Soviet army did not always occupy a superior and inflexible place in Soviet Lithuania. In the Eighties some alterations between the Soviet Lithuanian government and the Baltic Military District relations in the field of mobilization potential were effected. Organizations and companies in Soviet Lithuania disregarded the implementation of military mobilization schedules. Periodically, in people's attitude towards Soviet military service, changes appeared.